

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra Blízkého východu

Diplomová práce

Bc. et. Bc. Simona Sanitráková

Popis a klasifikace vybraných citoslovcí v turečtině

Description and classification of selected interjections in Turkish

Praha 2024

Vedoucí práce: Mgr. Michal Láznička, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala především vedoucímu diplomové práce, Mgr. Michalu Lázničkovi, Ph.D., za inspiraci, pomoc, cenné rady a trpělivost, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout. Rovněž mu vyjadřuji vděčnost za zapojení do projektu SVV, díky kterému jsem měla příležitost prezentovat náš výzkum na lingvistické konferenci v Poznani a využít finanční podpory projektu. Srdečné poděkování patří také mým nejbližším za jejich nekonečnou podporu a všem respondentům za ochotu zapojit se do našeho dotazníkového šetření.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Ostravě dne 22. 12. 2024

Simona Sanitráková

Abstrakt

Diplomová práce je věnována citoslovcím ztvárňujícím nejazykové zvukové podněty v turečtině. Pro účely této práce jsme sestavili korpus 1000 onomatopoických a paralingvistických výrazů, které jsme anotovali z hlediska původce zvuku (člověk, zvíře, předmět) a následně jsme je rozdělili do větších významových skupin (emoce, komunikace, pohyb, přírodní jevy, ruchy a hluky, zvířecí zvuky, zvuky přístroje, zvuky těla, zvuky vody, tekutin). Na této klasifikaci byla následně provedena korelační analýza s cílem zjistit, zda jsou určité zvukové segmenty asociovány se specifickými významy. Výsledky analýzy odhalily nejvýraznější asociační vzorce zejména u významových podkategorií emocí (radost a smutek) a pohybu (tření a úder). Radost je spojena s nezaokrouhlenými vokály, zatímco smutek a negativní emoce vykazují vyšší zastoupení zaokrouhlených vokálů a labiálních konsonantů. Tření je charakteristické kontinuálními hláskami a vibranti, pro úder jsou typické explozivní. V dalším kroku jsme provedli on-line dotazníkové šetření, kterého se zúčastnilo 173 rodilých mluvčích turečtiny. Úkolem respondentů bylo hodnocení přijatelnosti kongruentních a nekongruentních kombinací obrázků a slov za účelem ověření výsledků naší analýzy. Dotazníkové šetření ukázalo, že hodnocení emočních významů (radost, smutek) více odpovídala našim očekáváním. Pohybové významy (úder, tření) vykazovaly větší variabilitu a byly hodnoceny nejednoznačně.

Klíčová slova

citoslovce, zvuková ikonicita, forma, význam, komiks, turečtina

Abstract

The thesis is dedicated to interjections representing non-verbal sound stimuli in Turkish. For the purposes of this study, we compiled a corpus of 1000 onomatopoeic and paralinguistic expressions, which were annotated based on the source of the sound (human, animal, object) and subsequently categorized into broader semantic groups (emotions, communication, movement, natural phenomena, noise, animal sounds, machine sounds, body sounds, water and liquid sounds). A correlation analysis was conducted on this classification to determine whether specific sound segments are associated with particular meanings. The analysis revealed the most prominent associative patterns in the semantic subcategories of emotions (joy and sadness) and movement (friction and blow). Joy was associated with unrounded vowels, while sadness and negative emotions in general exhibited a higher prevalence of rounded vowels and labial consonants. Friction was characterized by continuous sounds and trills, while blow was typified by plosives. In the next phase, we conducted an online survey with 173 native Turkish speakers. Participants were tasked with evaluating the acceptability of congruent and incongruent combinations of images and words to validate the findings of our analysis. The survey results demonstrated that the evaluation of emotional meanings (joy, sadness) aligned more closely with our expectations. In contrast, the interpretations of movement-related meanings (friction, blow) exhibited greater variability and were assessed with less consistency.

Keywords

Interjections, sound symbolism, form, meaning, comics, Turkish

Obsah

Úvod	7
TEORETICKÁ ČÁST	8
1 Citoslovce	8
1.1 Citoslovce obecně	8
1.2 Pojetí citoslovců v češtině	10
1.3 Pojetí citoslovců v turečtině	14
2 Ikonicitá aneb vztah mezi formou a významem	22
3 Na hraně – onomatopoeia a parajazykové prostředky	27
4 Citoslovce a komiks	29
ANALYTICKÁ ČÁST	31
5 Tvorba jazykového korpusu	31
6 Analýza	40
6.1 Postup analýzy	40
6.2 Výsledky analýzy	43
6.3 Diskuze	51
7 Experiment	53
7.1 Příprava dotazníku	54
7.1 Distribuce a respondenti	60
7.3 Vyhodnocení	61
7.4 Diskuze	70
Závěr	72
Seznam použité literatury	74
Externí příloha	79

Úvod

Slova napodobující nejrůznější zvuky v turečtině mě zaujala již při prvním kontaktu s tímto jazykem. Fascinovalo mě zejména, jak bohatá turečtina na tento typ slov je a jak hojně se užívají v každodenních konverzacích. Přestože se jedná o tak výrazný aspekt turečtiny, jeho systematické zkoumání stále zůstává spíše okrajovou oblastí lingvistického výzkumu. Tyto skutečnosti mě přiměly k tomu, abych svou diplomovou práci zasvětila právě tématu zvukomalebných citoslovcí v turečtině, a pokusila se tak do něj přispět vlastním poznáním.

Před sepsáním většího množství této práce jsem měla díky projektu Specifický vysokoškolský výzkum – Korpusová a empirická lingvistika možnost aktivně se účastnit lingvistické konference *The 21st International Congress of Linguists (ICL)*, která se konala ve dnech 9.-13.9. 2024 v Poznani. V rámci sekce o zvukové ikonicitě pod názvem *All shades of iconicity: Ideophones, onomatopoeia, and sound symbolism* jsem prezentovala svůj výzkum. Tato zkušenost pro mě byla velmi inspirující, a to nejen při sepsování zbytku této práce.

Cílem této práce je zjistit, zda jsou určité fonologické rysy tureckých citoslovcí, jež napodobují zvukové podněty, asociovány se specifickými sémantickými významy. Práce se skládá z teoretické a analytické části. Teoretická část obsahuje 4 kapitoly. První kapitola se věnuje problematice citoslovcí, je v ní představeno tradiční pojetí citoslovcí napříč jazyky. Samostatné podkapitoly jsou věnovány pojetí citoslovcí v češtině a v turečtině. Druhá kapitola přibližuje koncept jazykové ikonicity a kapitola třetí upřesňuje vymezení typů slov, se kterými pracuje následná analýza. Čtvrtá kapitola představuje předěl mezi teoretickou a analytickou částí, je v ní nastíněna role citoslovcí v komiksovém žánru literatury.

Analytická část sestává ze 3 kapitol. V páté kapitole je představen jazykový korpus, proces excerpování a anotování konkrétních dat. Šestá kapitola se věnuje samotné analýze, popisu metodologie v ní užitě a představení dílčích závěrů. Na základě výsledků z analýzy je provedeno dotazníkové šetření, jehož postup a výsledky jsou obsahem sedmé kapitoly. V závěru jsou shrnuty hlavní poznatky získané v rámci této práce.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Citoslovce

Následující kapitoly představují teoretický úvod do tématu této práce. Pokusím se v nich čtenáři přiblížit kontext, který se váže k pojmu citoslovce jako takovému. Pojem citoslovce pak chápu jakožto zastřešující termín pro slova, se kterými pracuji v následné analýze. Pro začátek se zaměřím na to, jak se o citoslovcích píše obecně, mimo kontext turečtiny a češtiny. Před samotnou analýzou tureckých citoslovcí je potřeba vypořádat se s tím, jak jsou tato slova definována v gramatikách turečtiny. Vzhledem k tomu, že je tato práce psána v českém jazyce, jeví se jako smysluplné nejprve alespoň ve stručnosti nastínit, jak citoslovce vymezuje česká jazykověda. Zvláštní pozornost bude věnována citoslovcím, která mají v jazyce za úkol napodobovat nejrůznější zvuky vydávané ať už živým či neživým původcem. V této souvislosti se v práci vyskytuje také kapitola o zvukové ikonicitě. Výsledkem na pozadí tohoto teoretického výkladu by tak mělo být vymezení slov, která jsem zahrnovala do svého výzkumu, jenž představuje stěžejní část této diplomové práce.

1.1 Citoslovce obecně

Podstatu pojmu citoslovce lze spatřovat již v jeho názvu samotném – jedná se o skupinu slov, která jsou přítomná v každém jazyce a plní jasně danou komunikační funkci tím, že svou formou zrcadlí navenek naše vnitřní pocity a napomáhají nám k sebevyjádření. Přesto byla citoslovce v lingvistice často chápána jako periferní a lingvisté se jimi dlouho příliš nezabývali (Ameka 1992). Existuje však již řada studií, která se snaží tento zdánlivý paradox revidovat a obhájit místo citoslovcí coby svébytného slovního druhu v rámci jazyka jako takového. V rámci této diplomové práce se pokusím do těchto debat alespoň částečně přispět, a to na příkladu analýzy vybraných citoslovcí v turečtině. Ještě před tím, je však potřeba si utřídit, proč v obecném měřítku docházelo k problémům a nejasnostem v popisu a klasifikaci citoslovcí napříč jazyky.

Citoslovce nebyla po dlouhou dobu přijímána za plnohodnotnou součást jazyka v porovnání se slovními druhy, jako jsou jména či slovesa (Reber 2020). Byla prezentována jakožto primitivní způsob vyjadřování, který nepřekračuje hranice jednoduchých zvuků a tato představa ovlivnila lingvistické

myšlení zhruba na dalších 200 let, kdy se na citoslovce pohlíželo jako na méně hodnotné nebo nedostatečné formy jazyka (Dingemanse 2024).

S citoslovci se setkáváme převážně v spontánním mluveném jazyce. Vzhledem k tomu, že v lingvistice byla tradičně preferována analýza psaného textu nad řečí mluvenou, zůstával tento typ jazykových prostředků, které se užívají v každodenních konverzích, mimo pozornost jazykovědců. K významnému posunu ve studiu mluveného jazyka, došlo vlivem interdisciplinárních přístupů, zapojením antropologie, psychologie a dalších vědních oborů. Začal se zkoumat mluvený jazyk a běžná komunikace. Za zmínku stojí například výzkum Malinowského, který sledoval každodenní řeč a chování obyvatel na Trobriandských ostrovech. Vypozoroval, že krátké výkřiky či povely během koordinovaných aktivit, například rybářských výprav, jsou pevně spjaty s kontextem dané činnosti (Malinowski 1923 in Dingemanse 2024).

Rozvoj moderní technologie umožnil nahrávání přirozené mluvy, například telefonních hovorů, což přispělo k detailnější analýze jazykových interakcí. To vedlo ke zjištění, že jazyk není pouze o gramatických strukturách, nýbrž jeho důležitou funkcí je i funkce sociální a interakční. Jefferson ve svém výzkumu z roku 1984 ukázala, že krátké reakce v podobě anglických citoslovci *yeah* a *mm hm* disponují důležitými komunikačními funkcemi a přispívají k udržení plynulého toku rozhovorů (Jefferson 1984 in Dingemanse 2024).

Lingvisté začali brát citoslovce na zřetel a vzniklo několik dnes již klasických prací, které se věnují těmto druhům slov. Wierzbicka (1992) ve své kontrastivní studii zdůrazňuje, že citoslovce jsou plnovýznamovým slovním druhem a zkoumá jejich užití v rámci vyjadřování emocí v různých jazycích. Ameka (1992) ve své práci poukazuje na podobnost citoslovci s jinými jazykovými jevy, jako jsou například částice nebo diskurzivní markery¹. Vzhledem k této jejich povaze, byla citoslovce často řazena pod tyto jiné kategorie a byla analyzována společně s nimi. To pak mohlo vést k problémům v jejich definici a klasifikaci.

¹ Diskurzivní markery jsou krátká slova či slovní spojení, která lze považovat za charakteristickou součást zejména nepřipravených mluvených textů, které pomáhají strukturovat. Vyskytují se ve všech jazycích, např. v angličtině *well anyway, I know* aj., v češtině *no, jako, prostě* a podobně (Jílková 2024: 437). Příkladem diskurzivních markerů v turečtině jsou *tabi, işte, yani* a podobně (Çetin et al. 2021).

Tradičně se rozlišuje mezi citoslovci primárními a sekundárními. Mezi primární citoslovce se řadí slova, která se v jazyce vyskytují výhradně ve formě citoslovcí – například v angličtině *ouch*, v češtině *auvajs*. Sekundární citoslovce oproti tomu představují skupinu slov, která původem spadají do jiných slovních druhů, a vystupují ve funkci citoslovcí jako například anglické *look!* či české *koukej!* (Ameka 1992).

Ameka (1992) definuje citoslovce jako hlasová či zvuková gesta, která vyjadřují mentální stav, postoj, akci nebo reakci mluvčího na určitou situaci. Typologie jednotlivých citoslovcí, kterou Ameka zavádí, je z velké části přijímána dodnes. Dělí je na citoslovce expresivní vyjadřující emoce jako například *wow*, dále na citoslovce konativní zahrnující výzvy k nějaké akci jako je například anglické *sh!* či české *psst!* V neposlední řadě vyděluje citoslovce fatická, kam spadají interakční slova jako *mmhm* apod.

Je však potřeba si uvědomit, že žádnou definici ani klasifikaci nelze považovat za univerzální a vyčerpávající. O to více je potřeba zkoumat užití citoslovcí v praxi. I když byla citoslovce dlouho považována za okrajovou a nevýznamnou oblast jazyka, jejich výzkum se nyní rozvíjí. Zkoumají se jejich kontextuální, funkční a typologické vlastnosti v různých jazycích. Tyto nové přístupy potvrzují, že citoslovce hrají v jazyce zásadní roli, a to nejen v rámci vyjadřování emocí, ale také v organizaci a dynamice řečové interakce.

1.2 Pojetí citoslovcí v češtině

Prizmatem české jazykovědy jsou citoslovce neboli interjekce neohebný slovní druh, nelze je tedy skloňovat ani časovat a nelze u nich určovat gramatické kategorie pádu, čísla a rodu. Je však potřeba poznamenat, že existují výjimky, u kterých je možno spatřovat ohebnost částečnou. Ta se ovšem týká poměrně úzké skupiny citoslovcí vzniklých ze sloves, které mohou přebírat koncovky osobní a plurálové či zvrtné ,se': *na – nate, heled' – heled' se – heled'me se* (Karlík et al. 2003).

Citoslovce v češtině stojí zpravidla samostatně a tvoří takzvané větné ekvivalenty, které nemají formu podmětu ani přísudku, a jsou samy o sobě plnohodnotnou výpovědí (Komárek et al. 2002) – například: **Brr!** jakožto ekvivalent věty: *Je mi zima*. V rámci konstrukce větné mohou také tvořit samostatnou výpověď nevětného charakteru: **Pst, někdo jde** (Kleňhová 2011). Dále mohou být citoslovce do věty začleněna jakožto expresivní modifikátor: **Brr, to je ale zima**. – zde citoslovce význam dané výpovědi

umocňuje, dochází tak k jejímu významovému zdvojení. Dále se citoslovce mohou vyskytovat v pozici větneho členu, aniž by jejich tvar vyjadřoval gramatické rysy požadované touto syntaktickou pozicí (Osolsobě 2011): *Kocour hop na stůl*. Zde citoslovce *hop* zastupuje přísudek v podobě vyčasovaného slovesa (*vy*)skočit.

Fonologická struktura citoslovcí bývá specifická, citoslovce totiž nezdědka obsahují hlásky, které se v češtině běžně nevyskytují: *ó, f, g*. U citoslovcí si lze povšimnout také neobvyklé kombinace hlásek: *aj, oj, ju, ks, ksl, jbl, žbr, gl, pf* aj. a délky konsonantů: *psssst / pšššššt, prrrr, hmmm* (Osolsobě 2011). Objevuje se u nich tendence k opakování hlásek či slabik: *brr, chachacha* (Cvrček et al. 2010).

Na rovině sémantické lze citoslovce chápat jakožto slova, která dokážou vyjádřit rozmanité pocity, nálady či prožitky mluvčího a která plní důležité kontaktní funkce. Díky již zmíněné fonologické charakteristice jsou citoslovce často velmi expresivní. Další specifikum citoslovcí lze proto spatřovat zejména v oblasti komunikace, kde umožňují mluvčímu vyjadřovat různé typy postojů a posilovat komunikační kontakt s adresátem (Cvrček et al. 2010). Jsou schopna podpořit či vyvolat určitou emoční reakci a předat konkrétní náladu. Například citoslovce *ach* může vyjadřovat úlevu, zatímco *fuj* znechucení.

Význam citoslovcí je zpravidla nekonceptuální či jen slabě konceptuální (Osolsobě 2011), což znamená, že nemají konkrétní význam vztahující se k objektům nebo událostem ve světě, ale spíše plní jinou funkci v komunikaci, a to tedy vyjadřování emocí, postojů a reakcí.

S citoslovcí se lze běžně setkat v mluvené řeči, případně i v textech psaných, ve kterých se mluvený projev napodobuje, a to zejména v beletrii. Většina citoslovcí je mnohovýznamová, což se projevuje jak v rámci psaného, tak mluveného jazyka, kde mohou v závislosti na kontextu, intonaci či mimice nabývat zcela odlišných významů.

Vzhledem k výše zmíněné problematice významu se citoslovce podobají dalším neohebným slovními druhům, a to částicím a spojкам. Tento fakt někdy vede k jejich analýze jako vzájemně se překrývajících kategorií. Hranice mezi těmito třemi slovními druhy nemusí být vždy jasná a může kolísat podle

kontextu a specifické funkce, kterou plní v rámci komunikace.² Tento přístup je podporován skutečností, že citoslovce, částice a spojky plní roli již zmíněných diskurzivních markerů (Osolsobě 2011). Obecně se dá říct, že především částice a citoslovce nemají úplně jasná kritéria vymezení, a často se proto v jazyce používají jako takzvané odpadní či zbytkové kategorie (Nekula 2017).

Přejdeme nyní ke klasifikaci citoslovců v češtině, ke které dochází nejčastěji na základě kritéria funkčně-sémantického, přičemž jsou rozlišovány tři základní skupiny. Přestože názvy těchto skupin se mohou napříč gramatikami lišit, po stránce obsahové se jedná prakticky o skupiny totožné. Například Komárek et al. (2002) v Mluvnici češtiny 2 a na ní založený Nový encyklopedický slovník češtiny³ rozlišují mezi citoslovci *emocionálními*, *kontaktoými* a *zvukomalebnými*. Karlík et al. (2003) v Příruční mluvnici češtiny jednotlivé skupiny citoslovců pojmenovává jako subjektivní citoslovce *pocitová*, citoslovce *obecně kontaktoá a vybízecí* a citoslovce *zvukomalebná / onomatopoická*. Obecně platí, že většina citoslovců je identifikovatelná zejména podle kontextu a intonace a v uvedených tříděních se v praxi vyskytuje mnoho překrytí.

Do první skupiny tedy patří citoslovce emocionální či pocitová, jejichž primárním účelem je vyjadřování nejrůznějších emocí. Ta lze dále členit na projevy libosti, kam spadá například radost a spolu s ní slova jako *hurá, hejsa, juch, tralala*. Oproti tomu nelibost zahrnuje citoslovce bolesti: *au(vajs), achich, ouvej*, odporu: *br, fuj*, opovržení: *pf, ph, pha*. Dále se sem řadí citoslovce smutku: *achjo, běda*, hněvu a zlosti: *doháje, hernajs, hergot, kruci(nálfagot)*, ale také například překvapení a údivu: *páni, pane jo, jé, jeminkote, jémináčku, a jejej* a podobně.

Druhá skupina zahrnuje citoslovce kontaktoá a vybízecí, jejichž pomocí dochází k navozování kontaktu. Mluvníci používá těchto slov, když se na sebe snaží upozornit: *hej, haló*, a když se kontakt snaží zesílit či udržet: *člověče, pane(čku)*. Dále sem patří citoslovce vyjadřující upozornění: *hele(d' se), pozor, bacha* a výzvu k akci: *na, tumáš*. Vybízecími citoslovci se lidé obracejí i ke zvířatům: *čičí, na pipipi, pu'a pu'a* a tak podobně.

² O této problematice pojednává například Vondráček (1998).

³ OSOLSOBĚ, Klára. 2017. Citoslovce. In CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. <https://www.czechency.org/slovník/CITOSLOVCE> [16.11.2024]

Třetí v pořadí jsou citoslovce zvukomalebná neboli onomatopoická⁴. Komárek et al. (2002) v Mluvnici češtiny 2 sem řadí slova, která napodobují zvuky vydávané živým i neživým původcem. U živých původců dále rozlišují zvuky vydávané hlasovým ústrojím lidským: *hepčiiií, škyt, chichichi* či zvířecím: *haf haf, mňau, kokodák*. Dále sem spadají zvuky vydávané dechovým ústrojím: *uf, pf, pfi*, při jídle: *zob, chrup, křup*, a při rychlém pohybu živého původce: *ťap ťap, frnk, cup*. Mezi zvuky vydávanými neživými původci se rozlišují zvuky vydávané při nárazu: *bác, bum, křáp, žuch*. Další podskupinu tvoří zvuky přírodních úkazů: *ii, hii* a zvuky vydávané vodou *chrst, cák, žbluňk*, zvuky vydávané při činnosti strojů, nástrojů a přístrojů: *klapy klap, šmik* a v neposlední řadě zvuky hudebních nástrojů: *fidli fidli na housličky*.

Karlík et al. (2003) v Příruční mluvnici češtiny citoslovce zvukomalebná prezentuje jakožto vnější podněty a reakce na zvuk ve snaze jej napodobit, které lze do jisté míry považovat za objektivní: *břink, buch, bác, vrz, ťuk, šust, žbluňk, prásk, klap, šišiši*. Vedle toho vyděluje zvukové projevy člověka: *cheche, hepčí, škyt* a zvukové projevy zvířat: *haf-haf, mňau, méé, béé, píp*. Dále sem řadí citoslovce vyjadřující charakter pohybu jako například jeho rychlost a uvádí řadu příkladů: *hup, hop, chňap, frr, ťápy ťap, cup(ity) dup(ity)*. V kontextu pohybu se v české lingvistice vedle zvukomalebných slov někdy píše také o takzvaných *pohybomalebných* slovech (Machek 1968).

Vzhledem k tomu, že onomatopoická citoslovce jsou skupinou citoslovců, která zahrnují do mého výzkumu, bude jim ještě věnována pozornost v následující kapitole o zvukové ikonicitě, což je pojem s úzkou vazbou právě na tento druh citoslovců. Výše podaný stručný popis slouží pouze pro představu o možném chápání citoslovců a jejich členění v českém jazyce. V nadcházející kapitole se již budu věnovat tomu, jaké místo zaujímají citoslovce v jazykovém systému turečtiny.

⁴ Onomatopoiím v češtině se dopodrobna věnuje Fidler (2014).

1.3 Pojetí citoslovcí v turečtině

V této podkapitole se zaměřím na postavení citoslovcí, turecky *ünlem*, v jazykovém systému turečtiny. Shrnu, jak jsou citoslovce popisována v tureckých i cizojazyčných gramatikách turečtiny, přičemž zvláštní pozornost věnuji zmíncekám o citoslovcích zvukomalebných neboli onomatopoických, turecky *yansima ünlemleri*. Vzhledem k tomu, že se v následné analýze budu soustředit již čistě na citoslovce turecká, snažím se jejich pojetí v gramatikách a v některých studiích více komentovat, na rozdíl od výkladu o citoslovcích v češtině, který má sloužit pouze jako podklad pro možné srovnání s turečtinou.

Turecké gramatiky

V gramatikách turečtiny byla citoslovce z hlediska jejich definice a klasifikace hodnocena často nesystematicky a neúplně. V některých gramatikách jsou citoslovce definována jednoduše jako slova vyjadřující emoce a pocity (Ediskun 1963, Gencan 1975), což bývá jejich tradiční, avšak neúplné pojetí. Jiné gramatiky pod citoslovce zahrnují i slova, která slouží k usměrnění komunikace, vyjádření reakce (Ergin, Gülensoy), a v širším pojetí i slova napodobující zvuky přírody (Banguoğlu 1990).

Lze konstatovat, že jak turecká, tak česká citoslovce nebyla vždy považována za samostatný slovní druh. Jejich klasifikace historicky kolísala a často bývala řazena mezi pomocné či zbytkové kategorie spolu s ostatními neohebnými slovními druhy. V obou jazycích se proto citoslovce nacházejí spíše na periferii jazykového systému, což odráží jejich specifickou a často marginální roli v tradiční gramatické klasifikaci.

Korkmaz (2009) se snaží ve své gramatice podstatu citoslovcí uchopit mnohem více dopodrobna než její předchůdci, věnuje jim poměrně obsáhlou kapitolu. Zamýšlí se nad tím, proč ve starších gramatikách nebyla citoslovce uváděna jakožto samostatný slovní druh:

„V gramatikách, zejména těch, které byly ovlivněny arabštinou, byla citoslovce dříve považována za slova, která nemají samostatný význam, nemohou být skloňována ani časována, a neodvozují se od nich slova nová, a proto byla často zařazována mezi takzvaná slova pomocná (např. předložky).“ (Korkmaz 2009: 1139, vlastní překlad)

Zastává názor, že i když citoslovce nemohou být časována nebo skloňována, a často neodkazují na konkrétní významy, existují i jiné charakteristiky, které naznačují, že mohou být samostatnou kategorií a definuje je jako slovní druh, „[...] který se používá k vyjádření různých emocí a pocitů mluvčího, jako je lítost, obdiv, radost, strach, bezmoc, překvapení, smutek, modlitba, údiv, lítost, žárlivost, touha, a to v účinné a krátké formě; je to typ výpovědi, který slouží k volání, výzvě, odpovědi, ukázání, žádosti, schválení, odmítnutí nebo k napodobení zvuků v přírodě.“ (Korkmaz 2009: 1140, vlastní překlad) Podstatu citoslovcí spatřuje v jejich schopnosti zprostředkovat emocionální a zvukové podněty prostřednictvím jazykové formy. Zatímco slovní druhy jako podstatná jména, přídavná jména či slovesa odrážejí koncepty myšlení – označují konkrétní předměty či pojmy, citoslovce oproti nim vynikají svou funkcí v komunikaci, ve vyjadřování emocí a napodobování nejrůznějších zvuků (Korkmaz 2009).

Banguoğlu (1990) se citoslovcím také věnuje komplexněji a popisuje je jakožto třídu slov, která se nachází na pomezí mezi konstruovanými významovými slovy jazyka a výkřiky či skřeky, a z toho důvodu se prý dle něj napříč světovými prý jazyky podobají – srovnej *ah! ouf! hop!* ve francouzštině a *ah! of! hop!* v turečtině.

Ve větě se mohou citoslovce vyskytovat samostatně, aniž by bylo potřeba další části věty k vyjádření významu sdělení: *Yazık!* Přidáním tvaroslovných přípon můžou ve větě vystupovat jako podstatná jména: *Onun ahına vahına dayanacak güç ister* – *Je potřeba mít velkou sílu, aby člověk vydržel jeho nářky a sténání*. Zvukomalebna citoslovce neboli onomatopoeia mohou nabývat podoby přídavných jmen: *çıtır peksimet* – *křupavý suchar* či příslovci: *dangul dungul konuşuyor* – *mele páté přes deváté* (Korkmaz 2009). Některá citoslovce se prostřednictvím lexikalizace stávají pevnou součástí jazyka coby podstatná jména: *guguk* – *kukačka*, *cırcır* – *cvrček*, *gaga* – *zobák*, *fısfıs* – *rozprašovač* (Korkmaz 2009, Banguoğlu 1990). Pomocí derivačních přípon mohou být citoslovce dále základem pro odvozování sloves: *üfle–foukat*, *fısilda* – *šeptat* a jmen: *gürültü* – *hluk*, *parıltı* – *záblesk* (Banguoğlu 1990).

Ke klasifikaci citoslovcí lze přistupovat z několika hledisek.

Co se gramaticko-funkčního původu citoslovcí týče, Banguoğlu (1990) je vyděluje na primární a sekundární. Mezi primární řadí ta slova, která se v jazyce vyskytují výhradně jakožto citoslovce: *a*, *hay*,

hah, öf, püf, htş, pist. Do sekundárních citoslovcí zahrnuje slova původně z jiných slovních druhů, která lze syntakticky a intonačně přizpůsobit a příležitostně je použít ve funkci citoslovcí. Spadají sem například podstatná jména, která se používají ve funkci citoslovcí v různých zvoláních: *Dikkat! düşeceksin.* V roli citoslovcí se lze setkat také v různých idiomatických frázích s přídavnými jmény: *Ne güzel!*, příslovci: *Yeter artık!* či s časovanými slovesy: *Istemem verme! Gitmeyeceğiz!* Takto převzatá z jiných slovních druhů a používaná jako interjekce mohou, podobně jako citoslovce primární, vyjadřovat různé emocionální reakce. Použití těchto slov jako citoslovcí je v mluveném projevu zdůrazněno tónem hlasu, zatímco v projevu psaném se zdůraznění přidává pomocí vykřičníku.

Možným přístupem je také dělení podle jazykového původu, které sleduje, z jakého jazyka slovo původně pochází. Převážná většina interjekcí je turecká, ale existuje i několik interjekcí, která pocházejí z arabštiny, perštiny nebo třeba z italštiny a která se do turečtiny dostala coby výpůjčky: *bravo!* (it. bravo), *aman!* (arab. amān), *aferin!* (per. afarin) (Korkmaz 2009).

Citoslovce se od ostatních slov odlišují zejména svou specifickou fonologickou strukturou. Většinou mají podobu jednoslabičných nebo dvouslabičných slov, která jsou nejčastěji složena z otevřených samohlásek, diftongů a hrtanových, respektive glotálních, souhlásek: *a! â! ha! hâ! ah! ay! hay! hah! hayhay! e! ehe! he! eh! ey! hey! heh! heyhey!* apod. Takováto citoslovce se při komunikaci vyznačují vysokou slyšitelností. Oproti tomu citoslovce, které jsou určena k mluvení zblízka a k vyjádření volnějších emocí, mají odlišnou zvukovou strukturu. Zde se používají slabiky s nízkými samohláskami a s neznělými frikativními hláskami: *hî! öf! püf! htş! pist! pst! hş! pş!* (Banguoğlu 1990).

Citoslovce lze z hlediska slovní struktury dělit na jednoslovná, dvouslovná nebo tříslovná. Většina citoslovcí je však jednoslovná: *a, abe, aboo, aferin, ah, aha, ayol, be, bravo, bre, çüşş, ee, eh, elbet, eyvah, haydi, hayır, hey, hiş, hoppala, imdat, işte, oha, of, tüh, yazık, yeter, yuh* atd. Dvouslovná citoslovce často obsahují reduplikaci a mohou vypadat například následovně: *Allah Allah, aman aman, bre more, breh breh, hadi vire, hay hay, hay Allahım, he ya, işte ya, of be, oh be, sakın ha, tövbe tövbe, vay be, yeter be, pisi pisi, kuçu kuçu, mişıl mişıl, pırıl pırıl, patır kütür* atd. Mezi dvouslovnými interjekcemi existují také ustálené výrazy nebo složené tvary jako *Allah aşkına! gözünü sevdiğim!* apod.

Tríslovné interjekce jsou na výskyt poměrně vzácné a vznikají většinou opakováním, například: *vay vay vay, ay ay ay, peh peh peh* apod (Korkmaz 2009).

Korkmaz (2009) citoslovce dále dělí z hlediska jejich povahy a funkce v jazyce na citoslovce vnitřní (subjektivní), vnější (objektivní) a zvukomalebná.

Citoslovce vnitřní neboli subjektivní zahrnují slova, která souvisejí s vnitřním prožíváním člověka, a vyjadřují tak nejrůznější emoce, pocity a stavy, podle kterých se pak dále dělí na jednotlivé významy, jejichž výčet spolu s konkrétními příklady je pro větší přehlednost shrnut v následující tabulce.

Citoslovce subjektivní – význam	Příklad
Bolest	<i>aa, abe, ah, ee, hey, vire, ya, oy oy oy, uy, vah vah vah, vay vay vay, yazık</i> apod.
Zesměšňování, zlehčování	<i>a, ah, be, cart, eh, ha, hey, hih, vah, oh, ohhoo, puf, vah vah, vay vay, vişş, yaa</i> apod.
Obdiv, uznání	<i>aferin, ah, aho, bravo, bre, breh breh, eh, ha, hah, hay, hele, hey gidi hey, himm, işte, o, oh, ohhoo, peh peh, vallahi, ya, yahu</i> apod.
Láska, náklonnost, štěstí	<i>ah, be, eee, hay, hey, heeehh, hele, işte, oh, oh be, varol, yaşa, yaşasın, yeeh</i> apod.
Nelibost	<i>himm, pöh, ya, yazık, yuh</i> apod.
Únava, znučenost, nespokojenost	<i>ah, aman, aman be, öf, öf be, uff, uhh, vişş, of, a, abe, be, e, hey</i> apod.
Vzpomínka, údiv, odhad, zvědavost	<i>aaa, ah, haa, hu, him, vay be, ay, hay Allah, hele</i> apod.
Touha, přání, naléhání, námitka	<i>ah, e, eh, hey gidi, hey gidi hey, keşke, hay Allah, inşallah, of be, aa, yahu</i> apod.
Zlost, výčitky, nenávisť	<i>aa, abe, aferin, ah, Allah Allah, aşk olsun, ayol, bre, e, eh, ha, hay Allah, hay hay, hayda, ha, hele, hey, hoppala, işte, lan, ulan, ne, oj, tu, tü, tüh, tövbe tövbe, vay, vire, ya, yahu, be yahu, ya/lah, yeter, yeter be</i> apod.
Strach, varování, váhání	<i>ah, aha, aman aman, ay, eyvah, hey, hihh, hop, oha, höst, tövbe tövbe, sakın ha, şşşt, uy, uyh, ya</i> apod.
Úžas	<i>aa, aboo, ah, aha, Allah Allah, aman Allah'ım, hay Allah, hay Allah'ım, hele bak, hiç, hoppala, ne, o, ooo, oh, ohhoo, vay, vay canına, vere, yaa</i> apod.
Povzbuzení	<i>be, e, hadi vire, haydi, yallah</i> apod.
Lítost, omluva, útěcha, uklidnění	<i>Allah aşkına, ooo, yahu, haahh, hele, oh, oh be, Allahım</i> apod.

Odpor, hrozba	<i>ha, hele, vay, ya</i> apod.
Smutek	<i>Eyvah, hay Allah, heyhat, of, oh vah vah, vay, vay vay</i> apod.

Tabulka č. 1: Přehled členění subjektivních citoslovcí dle Korkmaz (2009)

Pohledem na výčet jednotlivých podskupin u subjektivních citoslovcí si lze povšimnout, že se mezi nimi některé výskyty překrývají. Je proto důležité si uvědomit, že citoslovce je potřeba chápat v rámci konkrétních kontextů, neboť totéž slovo může nabývat napříč různými situacemi různé významy.

Některá z výše zmíněných citoslovcí je tak možné najít i v druhé skupině, kterou jsou citoslovce vnější (objektivní). Tato citoslovce souvisejí s interakcí a podněty vnějšího světa a řadí se sem: citoslovce sloužící k oslovení, nasměrování osob či zvířat (*a, ay, ey, haydi, hey, ya, yahu, bre, ulan, hu* apod.), citoslovce sloužící k označení osoby, věci, místa či myšlenky ukazováním (*işte, aha, hah* apod.), citoslovce sloužící k dotazování (*e?, eee?, ha?, hani?, he?, hi?, hu?, yaa?, yoğsam?, yoksa?, acaba?* apod.). V neposlední řadě sem spadají citoslovce vyjadřující odpověď, jako je souhlas, odmítnutí, popření či zatajení (*be, ee, eh, elbet, elbette, evet, hay hay, he, hele, he ya, hu, humm, hop, vah, o, öyle, peki, pekala, olur, baş, üstüne, tabii ya; aa, hah, hih, hayır, hiç, çih, yo, yok, yook* apod.)

Třetí skupinou citoslovcí u Korkmaz (2009) jsou citoslovce zvukomalebná. Banguoğlu (1990) věnuje onomatopoiím zvláštní podkapitolu u citoslovcí a uvádí je jako samostatnou skupinu slov, která se prý nejvíce blíží citoslovcím. Zülfikar (1995) je autorem doposud nejpropracovanější publikace věnující se zvukomalebným slovům v turečtině. Jedná se o skupinu slov, která napodobují zvuky přírody, předmětů a zvuky vydávané u různých činností a pohybů. Základem těchto slov jsou jednoslabičné kořeny jako například *çak, çat, küt, şıp, tun*, které jsou přímou imitací přirozených zvuků. Jedná se tak o jakési primární formy zvukomalebných slov, od nichž lze pak dále odvozovat rozšířené formy nejčastěji příponami *-ır (-ir, -ur, -ür)* a *-ıl (-il, -ul, -ül)* v souladu s vokální harmonií turečtiny (Zülfikar 1995: 92-106). Jednoduché citoslovečné kořeny lze tak dále rozvíjet do podoby dalších slovních druhů, jako jsou podstatná jména (*cırcır*) přídavná jména (*çıtır ekmeğ*), slovesa (*havla-*) či příslovce (*takır tukur yürü-*).

Zvukomalebná slova často nabývají také podoby takzvaných reduplikací, turecky *ikileme*, tvořených stejnými nebo podobnými, harmonickými hláskami: *çatpat, carcur, horul horul, pırl pırl, zangır zangır*,

paldır küldür apod. Tato zdvojení přidávají znázorňovanému zvuku na intenzitě a je pro ně typické adverbialní užití: ***Patur patur döküldü***. Pro adverbialní slova je přitom reduplikace typická obecně, srov. *güzel güzel konuş-*. Nyní se budeme zabývat již čistě zvukomalebnými citoslovci. Například citoslovce *mee* napodobuje zvuk, který vydávají ovce při mečení, *pirr* je zvuk, který slyšíme, když pták vzlétá a mrská svými křídly a *gümm* napodobuje zvuk hlasitého úderu (Korkmaz 2009). Zvukomalebná citoslovce zahrnují tedy zvířecí zvuky: *mee, böö, moo, miyav, gak gak, hav hav* apod. Dále sem patří citoslovce napodobující zvuky, které vznikají při různých činnostech, při pohybu různých předmětů či přírodních jevů: *caz, cız, dan, duk, dir, fir, fis, gur, güm, hir, pir, rap, şar, şır, tak, tuk, küit* a další. Některé z nich se vyskytují také ve formě výše zmíněných reduplikovaných forem s možnými hláskovými změnami: *çat pat, dan dan, güm güm, kas kas, pat küit, rap rap, şar şar, tik tik, tak tuk, pat küit, şap şap* a podobně (Korkmaz 2009).

Zvukomalebná citoslovce slouží zejména k tomu, aby se do naší slovní zásoby vnesly nové pojmy zobrazením a napodobením zvuků přírody. Jedná se o otevřenou třídu slov, která přijímá nové slovní kořeny z nových zvuků, z nichž mnohé souvisejí s technikou: *pampam grav tantun garç. trim bipbip vij trink* a podobně (Banguoğlu 1990).

Internetový slovník Türk Dil Kurumu (TDK) citoslovce definuje pod heslem *ünlem*⁵ jako slova, která expresivně vyjadřují emoce, například radost, hrdost, bolest, strach, údiv apod., nebo slouží k zvolávání, například *Ah!, Oh!, Eyvah!; Kardeşim!, Canım!* a podobně.

Onomatopoická citoslovce nalezneme v TDK pod heslem *yansımali kelime*⁶, kde jsou definována jako slova tvořená hláskami, které napodobují zvuky vydávané neživými a živými bytostmi v přírodě. Uvedeny jsou i zaměnitelné termíny *yansım, taklidî kelime, tabiat taklidi, onomatope* pro tento jazykový jev.

Pokud jde o sémantickou klasifikaci citoslovcí v češtině a turečtině, turecké gramatiky použité v této práci jsou v tomto ohledu podrobnější. Zejména v oblasti emocí rozlišují více nuancí, což umožňuje jemnější kategorizaci významů. Kromě toho je také hledisko fonologických charakteristik citoslovcí v

⁵ ünlem. In *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> [14.11.2024]

⁶ yansımali kelime. In *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> [14.11.2024]

tureckých gramatikách rozpracováno důkladněji. Obě pojetí však v zásadě vycházejí z podobných kategorií citoslovcí a zahrnují mezi ně také samostatnou skupinu zvukomalebných citoslovcí.

Cizojazyčné gramatiky turečtiny

Lewis (1967) nevěnuje citoslovcím samostatný oddíl, tak jak tomu činí u ostatních slovních druhů. V celé knize lze najít jen několik střípků, které nám povahu citoslovcí příliš nepomáhají pochopit. Zmiňuje se o nich hned na začátku v obecné části o ortografii a fonologii turečtiny, a to konkrétně u zdvojení konsonantů (*yazık – yazzık, bravo – bravvo*). Aniž by citoslovce jakkoli popsal, zahrnuje je mezi částice a spojky a uvádí několik příkladů jejich užití, například že citoslovce *ha* má různé významy zejména v hovorové turečtině, může znamenat *Pozor!* nebo *Aha! Už mi to došlo*. Onomatopoeia zmiňuje Lewis v části o tvoření slov: přidáním přípony *-la* k citoslovcí *miyav* vznikne kmen slovesa *miyavla-*. Dále onomatopoeia popisuje v kapitole věnované příslovcím:

„Existuje množství zdvojených příslovečných výrazů, včetně onomatopoeických slov, jako je *horul horul*. Některá slovesa mají zdvojené příbuzné příslovce končící na *-m*: *sürüm sürüm sürünmek* („plazit se pomalu a utrápeně“, tj. „živořit v utrpení“), *burum burum burulmak* („svíjet se v křečích“), *kıvrım kıvrım kıvrılmak* („kroutit se nebo svíjet se v záškubech“).“ (Lewis 1967: 193, vlastní překlad)

Kornflit (1997) do své gramatiky zahrnuje zvláštní, asi třístránkovou, kapitolku o ideofonech⁷ a interjekcích, kde je stručně popisuje a uvádí příklady. Vedle ideofonů, které napodobují zvuky zvířat uvádí také ty, které imitují zvuky vydávané člověkem: *vidi vidı* imitující klábosení, *kahkaha* imitující smích. Autorka dále uvádí příklady zvukomalebných slov končících na *-r* nebo *-l*, která imitují různé zvuky, jako je *gıcır* – praskání skřípání, či *hurıl* – sípání. Ukazuje také, jak se z těchto slov pomocí přípony *-da* tvoří slovesa označující činnost spojenou s tímto zvukem: *horul* – chrápání → *horulda* – chrápat. Zmiňuje též proces reduplikace a adverbialní užití ideofonů, kdy například zdvojením ideofonu *gıcır*, který imituje zvuk vrzání, v *gıcır gıcır* získáváme výraz, který popisuje, že se něco děje vrzajícím způsobem. K citoslovcím obecně říká, že jich má turečtina spoustu a vyjadřují různé pocity a mají různé funkce v diskurzu.

⁷ Definice a více informací k pojmu ideofon je součástí kapitoly 2 *Ikonicita aneb vztah mezi formou a významem*.

Göksel a Kerslake (2009) zmiňují citoslovce jakožto samostatný slovní druh: „Slovo v turečtině může patřit do jedné z následujících tříd: jméno (podstatné jméno, zájmeno, přídavné jméno, příslovce), sloveso, záložka, spojka, citoslovce.“ (Göksel – Kerslake 2009: 49, vlastní překlad) Citoslovce dále ve stručnosti popisují jakožto slova, která vyjadřují pocity, nebo se používají k zahájení konverzace či k vyjádření postojů mluvčího vůči posluchači jako například *yahu*. Dodávají, že některá citoslovce v turečtině mohou být používána jako podstatná jména a mohou se kombinovat s flexními či s derivačními příponami: *ah – ahlarında – ahla-*. Onomatopoeia zmiňují jen jako příklady zvukomalebných kořenů, které se používají k tvorbě sloves.

Schaaik (2020) popisuje citoslovce jako slovo nebo výraz, který typicky vyjadřuje emoce. O onomatopoiích se nezmiňuje vůbec.

Kučera (2014) podotýká, že klasifikace citoslovcí v tureckých gramatikách není jednotná a podkapitolku o citoslovcích pojímá spíše jako představení příkladů užití nejfrekventovanějších tureckých citoslovcí českému čtenáři. V podobném duchu věnuje samostatnou podkapitolku také onomatopoiím.

Pohledem do cizojazyčných gramatik turečtiny lze konstatovat, že jsou v nich citoslovce okrajovým tématem. Pro mnohem detailnější a komplexnější popis citoslovcí je potřeba nahlédnout do novějších tureckých gramatik, v porovnání s nimi nepřinášejí gramatiky cizojazyčné nic zásadně nového.

2 Ikonicitá aneb vztah mezi formou a významem

Pozastavme se nyní u pojmu zvuková ikonicitá, která je součástí širšího konceptu zvukového symbolismu.⁸ Zvuková ikonicitá je do značné míry spjata s druhy slov, jejichž užití analyzuji v rámci této práce. V předchozích kapitolách jsme se dotkli tématu onomatopoií v češtině a turečtině, je však potřeba zamyslet se nad tím, jak vlastně jejich princip chápat v jazyce jako takovém. Co si vlastně přestavit pod pojmem jazyk? Dalo by se říct, že je to abstraktní systém znaků a pravidel, který nám umožňuje komunikovat s okolním světem, sdílet navenek naše myšlenky a emoce. Za základ jazykového systému coby prostředku komunikace lze považovat jazykový znak, který v sobě nese vztah mezi zvukovou či grafickou formou (označujícím) a významem (označovaným) (Saussure 1996). Vystává tedy otázka, zda je podoba určitého slova ovlivněna jeho významem.

V moderní lingvistice převládá teorie o jazykové arbitrárnosti, podle které mezi označujícím a označovaným neexistuje žádný přirozený vztah, jenž by odpovídal na otázku, proč byla pro označení určitého jevu či skutečnosti vybrána ona konkrétní jazyková podoba (Saussure 1996). Tento výběr tak podléhá spíše náhodě či jazykové konvenci (Fidler 2017). Ukažme si to na příkladu slova *kočka*, které se pro označení konkrétního zvířete používá, aniž by existovala nějaká zvláštní souvislost s tím, jaké je toto zvíře ve skutečnosti, jak vypadá či jak se projevuje. Přestože určité povědomí o principu arbitrárnosti existovalo již v dobách antiky (Modrak 2000), byl to právě Saussure, kdo se zasloužil o jeho široké přijetí v lingvistických kruzích.

Obecně se v lingvistice dlouho předpokládalo, že většina jazykových znaků má arbitrární podstatu, zatímco ikonické jazykové znaky jsou pouze okrajové (Saussure 1996). Koncept jazykové ikonicity spočívá v tom, že vztah mezi označovaným a označujícím nemusí být výlučně chápán jako arbitrární, ale může být založen také na podobnosti (Houser et al. 1992). Takovýto vztah se nazývá jako ikonický. Jinými slovy, je-li vztah mezi formou a významem ikonický, pak existuje bezprostřední významové

⁸ Více k pojmu zvukový symbolismus lze nalézt například pod následujícím odkazem: IMAI, Mutsumi – AKITA, Kimi. 2024. Sound Symbolism. In *The Open Encyclopedia of Cognitive Science*. <https://oecs.mit.edu/pub/in0y7zea/release/1> [15.12.2024]

pojítka mezi světem na jedné straně a zvukovou nebo obrazovou jednotkou na straně druhé. Význam je tedy odvozován přímo z obrazové či zvukové formy (Fidler 2017).

Studie uvádějí, že míra ikonicity je výrazně vyšší u jazyků znakových, nežli je tomu u jazyků mluvených. Znakové jazyky totiž ze své podstaty využívají gesta a mimiku, vizuální a pohybové prvky, jež často přímo odrážejí význam označovaného (Perniss et al. 2010). Nás však v rámci této práce zajímá, jak se ikonicitu projevuje v jazycích mluvených. Níže si představíme způsoby, jakými se může ikonicitu v jazyce projevovat.

Ukázkovým příkladem ikonicity je právě onomatopoeie nebo také zvukomalba. Jedná se o hláskovou nápodobu reálného zvuku, jež se v jazyce nejčastěji realizuje v podobě onomatopoeického citoslovce – například *kykyryky* (Novotná et al. 2017). Podíváme-li se na to, jak mají mluvčí v různých jazycích s jinými fonologickými systémy tendenci zachycovat zvířecí zvuky podobným způsobem, pak lze vyvozovat závěry o určité univerzálnosti onomatopoeických výrazů napříč jazykovými rodinami a větvemi: *mňau* (čeština) – *miyav* (turečtina) – *miau* (němčina). Není tomu však zdaleka ve všech případech, tytéž zvuky mohou mít napříč jazyky odlišnou formu – ukažme si to ku příkladu u slovní nápodoby zvuku praskání: *křup* (čeština) – *çıt* (turečtina) – *knack* (němčina). Je tedy třeba poznamenat, že onomatopoeie není pouhou nápodobou přirozených zvuků, ale závisí také na individuálních asociacích a fonetických vlastnostech jednotlivých jazyků (Wisseemann 1954 in Jendraschek 2001).

Zülfikar (1995), který se dopodrobna zabývá onomatopoeií v turečtině, kriticky zpochybňuje názor Saussura, který tvrdil, že zvukomalebná slova postupně ztrácejí své původní vlastnosti a stávají se arbitrárními jazykovými znaky. Zülfikar dokládá, že zvukomalebná slova v turečtině nevznikají náhodně, ale jejich struktura úzce souvisí se zvuky a pohyby, které odrážejí. Ve své analýze zkoumá onomatopoeia, přičemž se zaměřuje na různé aspekty samohlásek – míru otevřenosti či uzavřenosti a polohu rtů při artikulaci. Na základě svých zjištění propojuje zvuky v jazyce s jejich přírodními předobrazy a zároveň poukazuje na kvalitativní podobnosti mezi zvuky, které napodobují. Ukazuje, jak rozdílné samohlásky ve slovech stejné struktury vytvářejí jemné významové nuance. Například: *şır şır* *akmak* označuje jemné proudění vody, oproti tomu *şar şar* vyjadřuje hlasitější, silnější proudění a *şor şor* popisuje intenzivní, hlučné proudění vody. Zülfikar tedy dokazuje, že zvukomalebná slova nejsou v

turečtině arbitrární, nýbrž ikonická, neboť odrážejí charakteristické vlastnosti přírodních zvuků, které popisují.

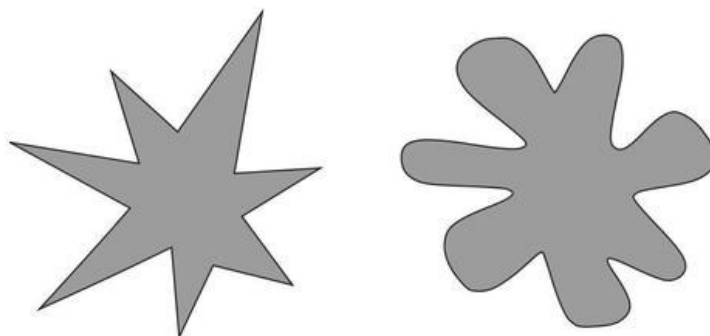
Na bázi ikonicity fungují také takzvané ideofony. Dingemanse (2013) ideofony popisuje jako slova, která znázorňují smyslové obrazy – to znamená, že tato slova svým zvukem a strukturou přímo evokují určité smyslové nebo vizuální vjemy. Dingemanse ideofony zkoumal mimo jiné v japonštině a uvádí například ideofon *gorogorogoro*, který má v japonštině napodobovat zvuk nebo pocit kutálení. Tématikou ideofonů v turečtině se dopodrobna zabývá Jendraschek, který je definuje jakožto ikonické formy, mezi jejichž fonologickými a sémantickými rysy existuje do jisté míry spojitost. Dokážou svou formou vyjádřit vlastnosti jako způsob, barvu, vůni, akci, stav či intenzitu (Jendraschek 2001). Princip ideofonů se částečně překrývá s onomatopoií, což může vést k nesrovnalostem v terminologii. Ideofony jsou nejspíše rozmanitější než onomatopoeia, neboť mohou zahrnovat i popis vizuálních nebo hmatových vjemů (Akyıldız 2017). Jendraschek zdůrazňuje, že je potřeba rozlišovat ideofony od onomatopoií. Zatímco onomatopoeia prý nalezneme v každém jazyce, užití ideofonů je specifické pro konkrétní jazyky⁹, mezi které vedle například japonštiny, korejštiny a afrických jazyků patří právě turečtina. Zdá se tedy, že onomatopoeia by zřejmě měla být chápána jakožto podmnožina ideofonů, neboť ideofony pokrývají širší spektrum výrazových prostředků v jazyce než onomatopoeia (Dingemanse 2018).

Spojitost mezi formou a významem dále potvrzují výzkumy, dle jejichž zjištění mohou určité hlásky vyvolávat specifické představy o konkrétních vlastnostech či podobě označovaného. Za průkopníka v této oblasti je považován Wolfgang Köhler, jeden ze zakladatelů berlínské školy gestalt psychologie, se svým experimentem z roku 1929¹⁰, na který v nedávných letech mezi prvními navázali autoři Ramachandran et al. 2001. Respondenti měli za úkol přiřadit daná slova k obrázkům určitých tvarů. Výsledky ukázaly, že lidé častěji spojují slovo *bouba* s tvarem oblým a *kiki* se špičatým. Slovo *bouba* totiž obsahuje labiální souhlásku /b/ a samohlásku /u/, při jejíž výslovnosti dochází k zaokrouhlení rtů,

⁹ Pod následujícím odkazem je k nahlédnutí mapa, která zobrazuje výskyt ideofonů v různých jazycích podle parametrů Grambank (GB296): LESAGE, Jakob. *Is there a phonologically or morphosyntactically definable class of ideophones that includes ideophones depicting imagery beyond sound?* <https://grambank.cld.org/parameters/GB296#2/21.0/151.7> [15.12.2024]

¹⁰ Ve stejném roce publikuje také Sapir své pojednání o tom, že samohlásky /i/ je asociovaná s malými rozměry, zatímco /a/ s velkými (Sapir 1929).

což evokuje představu zaoblenosti. Naopak slovo *kiki* se skládá z neznělé explozivní souhlásky /k/ a přední vysoké (zavřené) samohlásky /i/, což naopak přidává na dojmu špičatosti. Podobné závěry přinesl i rozsáhlý experimentální výzkum z roku 2021, který tento fenomén potvrdil v mezinárodním měřítku, tedy nezávisle na jazyce respondentů (Ćwiek et al. 2021). Pro tento typ původního experimentu se vžilo označení *bouba/kiki efekt* a navazuje na něj množství dalších studií.

Obrázek č.1: Tvary asociované se slovy *bouba* (vpravo) a *kiki* (vlevo) (převzato z Pogacar et al. 2014)

Jak již bylo zmíněno, vedle zvukových a obrazových vjemů může forma slova imitovat i vjemy hmatové. Z tohoto hlediska navázali na výše zmíněný *bouba / kiki* koncept také Etzi et al. (2016) a zjistili, že zaokrouhlené zvuky jako *bouba* se více vztahují k hladkým texturám, zatímco zvuky s ostrým přechodem jako *kiki* k texturám drsným. Nedávná studie indoevropských jazyků zkoumající způsob zachycení textury v jazyce přichází s dalším zjištěním, že u slov, která vyjadřují drsnost, je vysoce pravděpodobné, že se v nich bude vyskytovat vibranta /r/ (Winter et al. 2022). Uvádí se přitom, že právě indoevropské jazyky vykazují menší míru ikonicity než například jazyky asijské, jako jsou japonština a korejština. Právě japonština disponuje rozmanitou slovní zásobou ikonických slov, a to nejen v oblasti hmatového vnímání (Imai et al. 2014).

Co se turečtiny týče, existuje nový výzkum, jenž se zabývá vlivem ikonicity na vnímání měkkosti materiálů, se kterými se běžně setkáváme (Nalbantoğlu et al. 2024). Autoři pracují se čtyřmi kategoriemi – viskozitou, měkkostí povrchu, zrnitostí a drsností. Jeden z nejvýraznějších fonetických vzorů je v jejich zjištěních reprezentován v kategorii viskozity. Slova, která sem řadí, zahrnují nejčastěji hlásku ş (/ʃ/) v kombinaci s vibrantou /r/ a týkají se zpravidla popisu toku vody: *şiril şiril*.

Sarı (2020) se ve svém výzkumu zabývá vizuálními znaky, které odrážejí grafický nebo fyzický vzhled, jenž přispívá k pochopení významu. Mezi příklady vizuální ikonivity zahrnuje výrazy jako *U-dönüşü* (anglicky *U-turn*), který odkazuje na tvar zatačky do tvaru písmene ‚U‘ a *V-yaka* (anglicky *v-neck*), označující výstřih ve tvaru písmene ‚V‘.

Výše zmíněné výzkumy tak ukazují, že ikonické vztahy lze pozorovat nejen u onomatopoií, ale také v širších strukturách jazyka, kde fonetické vzorce mohou odrážet fyzické vlastnosti objektů, jejich velikost, tvar či texturu.

V neposlední řadě bych ráda zmínila roli ikonivity ve vývoji jazyka a komunikace. Otázka původu jazyka představuje stále nevyřešené téma, které je diskutované napříč nejrůznějšími disciplínami. Právě ikonita jakožto schopnost vytvářet smysluplná gesta či zvuky na základě jejich podobnosti s reálnými objekty či situacemi, bývá považována za jeden ze zásadních prvků, který mohl stát u zrodu lidského jazyka. Existují dvě základní hypotézy, které patří mezi klíčové debaty o původu jazyka a komunikace. Obě mají své zastánce i kritiky a jejich srovnání ukazuje, že pravda možná leží někde mezi nimi. První z nich předpokládá, že u zrodu jazyka stála ikonická a pantomimická gesta, pomocí nichž mezi sebou komunikovali primáti coby předkové moderního člověka (Arbib et al. 2008). Teorie vokálního původu naopak počátek jazyka spatřuje v komunikaci primátů prostřednictvím hlasových projevů (Mithen 2024). Hromadí se výzkumy, které ukazují, že lidoopi mají značnou kontrolu nad svým hlasovým chováním, včetně dýchacího aparátu, hrtanu a nadhrtanových artikulátorů. Jsou také schopni naučit se novým hlasovým projevům, a dokonce vykazují základní schopnost hlasové imitace, což vyvrací původní námitky o jejich omezené možnosti vokalizace (Perlman 2017). U vzniku jazyka a komunikace tak pravděpodobně sehrála roli kombinace obou výše zmíněných forem založených na principu ikonivity (Zlatev et al. 2017, Perlman 2017).

Z výše uvedeného je zřejmé, že ikonita, zaujímá v jazyce důležité místo. Od nepaměti nejspíše umožňovala našim předkům intuitivně sdělovat významy prostřednictvím gest a zvuků na bázi napodobování světa kolem. Tento princip zůstal zachován a využíváme jej dodnes – ať už v univerzálních gestech, onomatopoiích či ideofonech. Šíře ikonivity i v současném jazyce tak dokazuje, že spojení mezi formou a významem je jedním z nejstarších a nejtrvalejších pilířů lidské komunikace.

3 Na hraně – onomatopoeia a parajazykové prostředky

Poté co jsme se seznámili s pojmem citoslovce a jeho chápání v turečtině a přiblížili si koncept zvukové ikonicity, je potřeba ujasnit si, s jakými druhy slov budu pracovat v následující analýze. Jak jsem již naznačila, pojem citoslovce chápu jakožto inkluzivní označení pro všechna slova, která do svého výzkumu zahrnuji. Jedná se o slova, která svou fonologickou formou napodobují nejrůznější vydávané zvuky. Odrazy těchto zvuků v jazyce pro potřeby tohoto výzkumu dále dělím na onomatopoeia a parajazykové prostředky.

Onomatopoeia vnímám jakožto jednu z podskupin citoslovců, tvořenou slovy, která jsou jazykovým odrazem zvuku. Tato slova nejsou omezena pouze na zvířecí projevy, ale imitují také nejrůznější zvuky vydávané při pohybech a podobně. Do hry vstupují také ideofony, které vyjadřují zvuky evokující různé smyslové a vizuální vjemy. Pojem ideofon jako takový jsem se však rozhodla nechat v rámci mé analýzy stranou a pracuji s pojmem onomatopoeia i v případech, kde by jiní zřejmě uvažovali spíše o ideofonech (srov. Jendraschek 2001). Ideofony se navíc zpravidla vyskytují ve formě reduplikací, v rámci tohoto výzkumu se však zabývám pouze jednoduchými citoslovečnými kořeny indikujícími zvuky. Onomatopoeia chápu jako obecný název pro slova, která napodobují všechny možné zvuky nevydávané hlasovým ústrojím člověka.

Ve svém výzkumu pracuji kromě slov, která vyjadřují zvuky zvířat a různých předmětů, ať už ve stavu statickém či v pohybu, s dalším typem slov, která imitují zvuky vydávané člověkem jako například kašel, pláč a podobně. Citoslovce jakožto prostředky verbální komunikace mají totiž velmi blízko k některým prostředkům komunikace neverbální, kam spadají takzvané parajazykové prostředky. Pod tímto pojmem se rozumí neartikulované, částečně artikulované či výrazně individuálně artikulované zvuky jako jsou skřeky, povzdechy, výkřiky. Může se jednat o zvuky indikující smích, pláč, zívání a podobně. Za základní rozlišovací kritérium mezi citoslovcí a parajazykovými zvuky bývá považován jejich vztah k tomu, jak jsou graficky zaznamenány ve srovnání se svou zvukovou podobou. Některá citoslovce mají ustálenou formu zápisu, která odpovídá zvukům, které reprezentují – v turečtině například *oy*, *oyyy*, *oyyyy*. Oproti tomu existují zvuky, které vzhledem ke své problematické artikulaci ustálenou grafickou podobu nemají, a pokud je potřeba je nějakým způsobem zapsat, jejich grafické

zaznamenání může být rozmanité a nesystematické. Právě z důvodu individuální artikulace a absence ustálenosti jejich zápisu by tyto zvuky dle některých gramatik neměly být mezi citoslovce řazeny (Kleňhová 2011). Tento postoj se však jeví jako problematický. Je-li parajazykový jev písemně zachycen, lze jeho podobu chápat jakožto nějakým způsobem upravenou a výsledkem je alespoň grafické slovo. Při čtení takového zápisu bude zvuk pravděpodobně artikulovaný. Nejspíše totiž není možné zapsat písmem a následně přečíst něco neartikulovaného (Kleňhová 2011). To, že na paralingvistické zvuky lze nahlížet jakožto na citoslovce, potvrzuje výstižně následující tvrzení:

„Zapsáním se podle našeho názoru i parajazykový prostředek stává citoslovcem. V mluveném jazyce zůstává rozdíl mezi paralingválními prostředky a citoslovci zachován. Například „odkašlání“ sloužící k upoutání pozornosti zůstává nadále „odkašláním“, tedy parajazykovým prostředkem. Zapišeme-li však toto „odkašlání“ například jako „ehm, ehm“, nebo pokud tak bude vysloveno, jedná se již o citoslovce.“ (Kleňhová 2011)

O toto tvrzení, že jakýkoliv paralingvistický zvuk v řeči mluvené se nabytím formy psané stává citoslovcem, se opírám při výběru parajazykových zvuků do mého výzkumu, ve kterém se zabývám výhradně psanou podobou těchto zvuků, což mi umožňuje zacházet s nimi jakožto s jednou ze skupin citoslovců, a nazývat tak všechna slova v mém výzkumu souhrnně jakožto citoslovce.

Kromě toho, že oba typy slov, se kterými v analýze pracuji, lze považovat za citoslovce, je jejich pojetím také to, že jsou ikonická. U parajazykových prostředků není sice otázka ikonicity tak jednoznačná, do svého výzkumu je však řadím, neboť například smích, respektive jeho jazykové ztvárnění je dle mého názoru do jisté míry také ikonické, neboť přímo napodobuje zvuk, který vydává člověk, když se směje. V případě parajazykových prostředků lze tak tvrdit, že se jedná ve své podstatě o méně prototypická onomatopoická slova.

Obojí jsou také jevy, které lze označit jako hraniční. Jak jsem se snažila ukázat výše, jejich řazení pod citoslovce nemusí být nutně správné a jediné možné, v rámci mého výzkumu mě však zajímá spíše jejich ikonická povaha a expresivnost, se kterou na čtenáře dokážou přenést nejrůznější vjemy. Toto pojetí mezi nimi je pro mě dostatečné k tomu, abych mohla zkoumat jejich vztah mezi fonetickými segmenty a konkrétními významy. Ve svém výzkumu se tak s onomatopoickými a parajazykovými slovy pohybují na hraně citoslovců, ale i na hraně jazyka jako takového.

4 Citoslovce a komiks

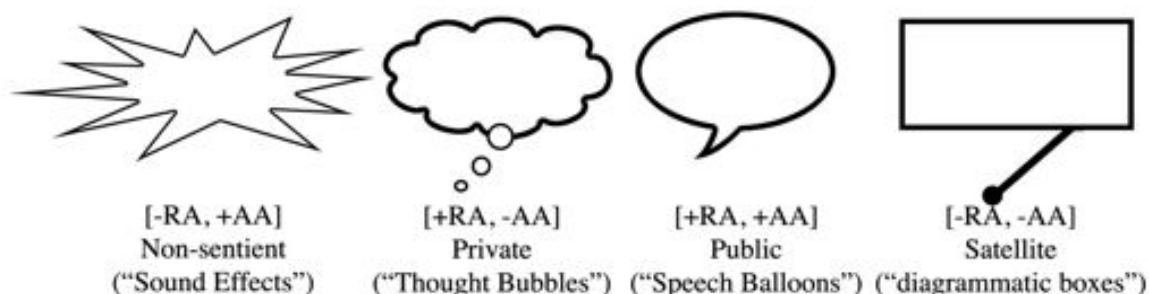
Ještě než přejdeme k samotné analýze, ve stručnosti si představíme, jakou roli hrají citoslovce znázorňující nejrůznější zvuky v komiksovém žánru, ze kterého jsem čerpala data pro svůj výzkum.

Komiks je zvláštním druhem vyprávění prostřednictvím spojení textu a obrazu. Základním stavebním prvkem komiksu je komiksový panel vyobrazující jeden konkrétní moment či výjev. Příběh se vyvíjí prostřednictvím sekvence těchto panelů, díky níž dochází k propojení jednotlivých obrazů a textu do koherentního narativu (McCloud 1994). Komiksy nejčastěji vycházejí ve formě samostatných komiksových sešitů, pravidelně a na pokračování jakožto součást delších sérií. Vedle komiksového sešitu se lze setkat také s formou komiksového stripu, což je kratší sekvence tvořená několika panely, které vyprávějí uzavřený příběh. Komiksové stripy vycházejí obvykle jakožto samostatný útvar v novinách, časopisech či online. Existují také takzvané *single-panel* komiksy, které vyprávějí celý příběh v rámci jednoho panelu. Tato jednopanelová forma vychází nejčastěji online a používá se obzvláště pro humorné účely nebo jako satira.

Vizuální složku komiksu doplňuje text, který bývá redukován na nezbytné minimum a slouží k dokreslení celkového obrazu, jenž má zapůsobit na čtenáře. Pomocí grafické úpravy textu, jako je velikost či tučnost písma a jeho umístění, bývá vyjadřována naléhavost sdělení, intenzita řeči či emociální rozpoložení konkrétních postav. Typickou vizuální jednotku komiksu představuje textová bublina, která zobrazuje zpravidla mluvené slovo. Od této bubliny pak bývá vedena linie, která směřuje ke zdroji promluvy, tedy k ústům konkrétní postavy. Komiksová bublina tak tvoří pojítko mezi textem a obrazem, sjednocuje je v jeden významový celek (Cohn 2023).

Cohn (2023) bubliny v komiksu rozděluje do čtyř základních kategorií na základě toho, kdo obsah bubliny rozpoznává – zda ho vnímá postava, která je zdrojem (tzv. *Root Awareness*, ±RA) či zda ho vnímají i ostatní postavy v dané scéně (tzv. *Adjacent Awareness*, ±AA). Veřejné bubliny ([+RA, +AA]) zahrnují řečové bubliny, které slyší všechny postavy. Dále sem spadají také zvukové efekty produkované živým původcem jako například mňoukání kočky. Soukromé bubliny ([+RA, -AA]) zahrnují myšlenkové bubliny či popisky vnitřního monologu, přístupné pouze postavě, která je produkuje.

Zvukové efekty scény ([-RA, +AA]) zahrnují zvuky produkované neživými objekty jako například výbuch bomby. Narativní rámečky ([-RA, -AA]) nejsou rozpoznány žádnou postavou a slouží pouze čtenáři, jedná se například o různé popisky nebo vysvětlivky.

Obrázek č. 2: Typy komiksových bublin (převzato z Cohn 2023)

Nepostradatelnou součástí komiksu jakožto média, které primárně komunikuje obrazem, jsou také zvukové efekty. Právě citoslovce jsou důležitým nástrojem k tomu, jak v komiksu zachytit zvuk, který je ve své podstatě neviditelný a těžko vyjádřitelný v čistě vizuálním formátu. K vyjádření různých nevětných vokalizací zahrnujících zvuky smíchu, pláče, škytání a podobně slouží právě parajazykové prostředky. Onomatopická citoslovce zase imitují zvuky okolního prostředí či pohybů, často jsou odvozená od zvuků zvířat nebo strojů jako například zvuk projíždějícího auta, klaksonu a podobně. Onomatopoeia se mohou vyskytovat také mimo bublinu, volně v prostoru scény. Nachází se však zpravidla blízko zdroje, aby čtenář snadno pochopil, odkud zvuk pochází a jaký má význam v kontextu dané scény (Forceville et al. 2010).

Citoslovce tak v komiksu hrají nezastupitelnou roli v zprostředkování atmosféry konkrétní scény. Překlenují mezeru mezi statickým obrazem a dynamickou akcí, čímž čtenáři umožňují ponořit se do příběhu.

ANALYTICKÁ ČÁST

5 Tvorba jazykového korpusu

Pro účely této práce jsem sesbírala slova, která lze obecně identifikovat jakožto citoslovce. Vzhledem k tomu, že mým záměrem bylo sesbírat citoslovce v řádu stovek, jevil se právě žánr komiksově literatury jako vhodný zdroj dat, kde se tento druh slov bude hojně vyskytovat. Z logistického hlediska se ukázalo jako nejvhodnější zaměřit se na komiksy, které jsou dostupné online, nutno podotknout, že tento žánr je v turecko-jazyčném internetovém prostoru poměrně rozšířený a těší se velké oblibě. V dalším kroku jsem se rozhodla pro sociální síť Instagram, která mimo jiné slouží ke sdílení obrazových médií. Je zde také možnost vytvářet příspěvky s až deseti vodorovně rolovatelnými obrázky, což je vhodné právě pro formu komiksových stripů. Instagram umožňuje také vyhledávat požadovaný obsah podle hashtagů, což jsou ve své podstatě klíčová slova opatřená symbolem #, která slouží ke kategorizaci a prohledávání obsahu. Použila jsem hashtagy *#ünlem* a *#çizgiroman*, které mě přivedly k profilům pravidelně zveřejňujícím komiksovou, případně karikaturovou tvorbu v turečtině. Klíčovými kritérii při výběru konkrétních profilů pak bylo to, aby se jednalo o tvorbu autorskou a originály v turečtině, nikoliv o překlady z jiných jazyků. Do svého výběru jsem se snažila zahrnout profily, které odrážejí tematiku každodenního života, abych tak našla citoslovce, která se užívají v běžných situacích, a se kterými se tak mohou setkávat i potenciální respondenti následného experimentu. Výsledkem je výběr osmi profilů publikujících autorskou tvorbu v turečtině, z nichž jsem si pro potřeby této práce sestavila vlastní korpus citoslovcí. Než přejdu k popisu postupu, kterým jsem excerpovala konkrétní data, ráda bych krátce představila jednotlivé umělce a jejich profily.

Za instagramovým profilem *@canbaytak* stojí stejnojmenný karikaturista, grafik a ilustrátor Can Baytak, který v současné době pracuje jako grafik v novinách *Habertürk*, pro které kreslí denní karikatury. Jeho instagramový profil má dosah 37 600 sledujících a doposud zde publikoval 1036 příspěvků.¹¹ Prostřednictvím své tvorby satiricky vyobrazuje aktuální dění v Turecku a obecně témata každodenního života. Postavičky napříč jeho tvorbou jsou různé – od běžného člověka po turecké a

¹¹ Všechna čísla příspěvků a sledujících, která zde uvádím, reflektují aktuální stav době sepsání této části práce – květen / červen 2024.

světové politiky či herce. Jednotlivé příspěvky na sebe nijak nenavazují a jsou zpravidla publikovány stylem co příspěvek, to jeden panel.

Obrázek č. 3: Ukázka tvorby @canbaytak

Hlavními hrdiny příspěvků na profilu @emrebilgic jsou Emre a jeho imaginární kamarád Bilgiç. Jedná se o autobiografický komiks, jehož autorem je ilustrátor Emre Bilgiç. Tématikou jsou každodenní strasti a radosti běžného člověka, zde konkrétně vztah Emreho s jeho přítelkyní a také snaha najít si práci. Postava Bilgiçe dodává příběhu prvek komična, a to zejména tím, že Bilgiç všechno rád komentuje. Profil má 10 500 sledujících a čítá okolo 600 příspěvků. Jednotlivé příspěvky mají většinou formu komiksového stripu.

Obrázek č. 4: Ukázka tvorby @emrebilgic

Profil @evdecatbasina vypráví příběh ze života kočky Arife a jejího majitele. Dění se odehrává převážně v jejich domácnosti, kde Arife tráví celé dny a často z okna pozoruje protější ulici a komunikuje se svými zvířecími přáteli. Autorem je umělec Rewhat Arslan a opět se jedná o autobiografický profil, kde autor ztvárňuje majitele kočky, který se podle příběhu také žije ilustrováním. Předlohou pro postavu Arife je stejnojmenná autorova kočka. Tento profil sleduje 134 000 uživatelů a obsahuje 630 příspěvků, které mají zpravidla podobu komiksového stripu. Příběhy Arife v knižní podobě vydalo v roce 2020 nakladatelství *Alfa Kitap* pod názvem *Arife – Evde Cat Başına: Orada bir Aşk Var Bence*.

Obrázek č. 5: Ukázka tvorby @evdecatbasina

Profil @firatinsayfasi dostal název po hlavním hrdinovi příběhu Firatovi a přibližuje život tohoto malého chlapce a jeho blízkého okolí, který sleduje 217 000 uživatelů. Autorem je Uğur Gürsoy, který od roku 2004 pravidelně publikoval své karikatury v časopise *Penguen*. V roce 2007 se svými kolegy založil humoristický týdeník *Uykusuz*. Díky postavě Firata, kterou začal kreslit pro *Uykusuz*, se stal jedním z nejpopulárnějších karikaturistů té doby.¹² Jeho tvorba na Instagramu má formu komiksového stripu, někdy jen samostatného panelu. Firatovy příběhy vydalo nakladatelství *Müreккеp Yayınlar*.¹³

¹² Uğur Gürsoy. In *Wikipedi: Özgür Ansiklopedi*.
https://tr.wikipedia.org/wiki/U%C4%9Fur_G%C3%BCrsoy [15.12.2024]

¹³ *Firat* (2008), *Firat 2* (2010), *Firat 3* (2012) *Firat 4* (2014)

Obrázek č. 6: Ukázka tvorby @firatinsayfasi

Na profilu @limonilezeytin je sdílen obsah vycházející z populární turecké komiksové série *Sizinkiler*, jejímž autorem je Salih Memecan. Kromě komiksů pro děti je Memecan také známý svými politickými karikaturami. Memecanova tvorba se pravidelně objevuje v novinách *Sabah* a v časopise *Aktüel*, jeho karikatury byly také publikovány v *The New York Times*, *The Washington Post*, *San Francisco Chronicle*, *The Baltimore Sun* a *The Philadelphia Inquirer*. Původní komiksové postavičky Limon a Zeytin byly později adaptovány do animovaného seriálu *Limon ile Zeytin*. Postavičky hlavních hrdinů zažívají po boku svých rodičů Çitçit a Babişko různá dobrodružství, ale i realitu všedního dne. Významná část příspěvků tematizuje karanténu z dob pandemie koronaviru. Příběhy této ptačí rodinky sleduje 70 000 uživatelů, na profilu bylo doposud publikováno 5 726 příspěvků. Téměř denně se zde objevuje nový příspěvek formou sledu několika panelů neboli komiksového stripu.

Obrázek č. 7: Ukázka tvorby @limonilezeytin

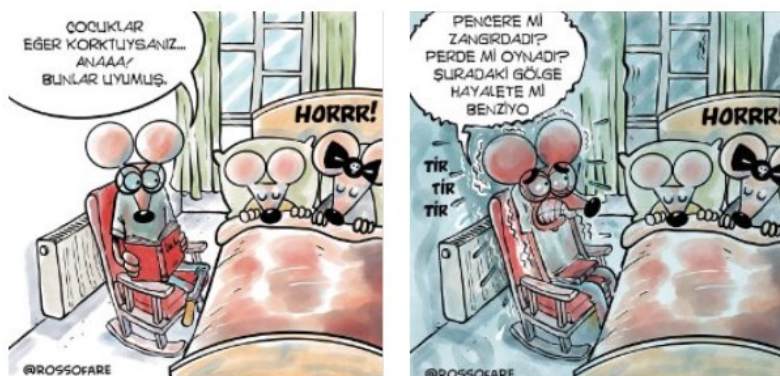
Autorem profilu @omergoksell je ilustrátor a karikaturista Ömer Göksel, jehož tvorba vychází v časopisech *Ot*, měsíčníku o kultuře, literatuře a humoru, a v *Uykusuz*, týdeníku, který je známý jakožto nejprodávanější turecký humoristický časopis. Začátkem roku 2023 vydalo nakladatelství *Süpersonik Komiks* souhrn Gökselovy tvorby v podobě knihy *Dipnot*. Jeho karikatury odhalují významy skryté v

běžných dialozích každodenního života. Na svém instagramovém profilu, který sleduje 12 900 uživatelů, autor uveřejnil 1 565 příspěvků. Ty na sebe zpravidla nenavazují a mají formu co příspěvek, to jeden panel. Odlišností, která stojí za zmínku, je způsob, jakým autor do obrazu vedle klasické komiksové bubliny obsahující promluvy začleňuje vnitřní monolog postav, který značí hvězdičkou (*), a tento text pak zapisuje do bílého rámečku v dolní části samotného panelu.

Obrázek č. 8: Ukázka tvorby @omergoksell

Profil @rossofare je prací karikaturisty Resula Ertase, zobrazuje všední dny nevšední rodiny, jejíž členové jsou postavy myši mající lidské vlastnosti. Příběh této rodiny se vyvíjí ve 169 příspěvcích ve stylu komiksového stripu a sleduje jej 8 406 uživatelů. Výrazným prvkem napříč tvorbou na tomto profilu je ironie, jedná se tudíž spíše o tematiku pro dospělé. Ilustrace stejného autora lze však také nalézt v dětské obrázkové knížce *Objeart – Eşyanın Sanatı*, kterou vydalo nakladatelství *Cezve Çocuk*.

Obrázek č. 9: Ukázka tvorby @rossofare

Za profilem @serkanaltunigne stojí scénárista a karikaturista Serkan Altunigne. S kreslením karikatur začal v říjnu 2002 v časopise *Penguen*. Spoustu jeho karikatur vydalo nakladatelství *Tekir Kitap Yayınevi* v knižní podobě. V roce 2017 přešel do časopisu *Uykusuz*, pro který kreslí postavu psa jménem Bobo, inspirovanou autorovým vlastním psem. Příběhy Boba jsou zároveň hlavní linií instagramového profilu, který obsahuje 1 675 příspěvků s dosahem 112 000 sledujících. Forma příspěvků je většinou tvořena komiksovým stripem, občas samostatným panelem.

Obrázek č. 10: Ukázka tvorby @serkanaltunigne

Výsledný korpus jsem vytvářela tak, že jsem nejprve procházela příspěvky daných profilů a organicky narážela na jednotlivá citoslovce. Ze začátku jsem se snažila procházet všechny příspěvky jednotlivých profilů, což se ukázalo jako velmi časově náročné, a vzhledem k počtu výskytů na jednotlivých profilech i nepoměrné. Zatímco některý profil měl citoslovce v každém příspěvku, u jiného výskyt zase tak častý nebyl. Předmětem této práce navíc není kvalitativní porovnávání zdrojů dat jako takových, roli nehraje ani hledisko vývoje v čase. Soustředila jsem se primárně na sesbírání dostatečného množství dat z vícero zdrojů, aby měl výsledný vzorek určitou výpovědní hodnotu a bylo možné na něm provést následnou analýzu. U každého profilu jsem tedy prošla takové množství příspěvků, které mi umožnilo nashromáždit přibližně okolo 100 až 150 výskytů. Výjimkou je profil @evdecatbasina, kterým jsem začínala v naději, že budu všechny profily procházet celé. Tento profil byl navíc na citoslovce velmi bohatý, a tak jsem z něj nakonec vytěžila 282 výskytů z celkového počtu 630 příspěvků. U profilu @firatinsayfasi se mi povedlo sesbírat pouze 69 výskytů, přestože jsem prošla všech 1995 příspěvků. Zde byl problém v tom, že se příspěvky často znovu opakovaly. Výsledný korpus excerptovaných dat ze

všech profilů čítá 1000 výskytů, a lze jej tak považovat za dostatečně reprezentativní vzorek, ze kterého bude možné vyvozovat dílčí závěry v následné analýze.

Při nalezení slova, které jsem identifikovala coby citoslovce, jsem si nejprve pořídila screenshot konkrétního příspěvku, který jsem si uložila do prezentace v powerpointu. Jeden slide s obrázkem v powerpointové prezentaci představuje jeden příspěvek ze zdrojového profilu. Každý obrázek je též opatřený datem jeho publikování na Instagramu pro možnost snazšího zpětného dohledávání. Pro zachování situačního kontextu, který bude v následné anotaci dat zcela zásadní, obsahují některé slidy vícero obrázků coby jeden komiksový panel. To se liší v závislosti na tom, zda profily příspěvky publikovaly formou komiksových panelů či pouze jednotlivých obrázků. V některých případech byl situační kontext dostatečně výstižný, aniž by bylo potřeba do prezentace vkládat všechny obrázky z původního panelu, a to zejména u onomatopoických citoslovcí typu stříkání vody, štěkot psa a podobně. Paralelně k vytváření těchto prezentací coby katalogu všech sesbíraných příspěvků, jsem si vedla tabulku v excelu, kam jsem si jednotlivá citoslovce zaznamenávala spolu s názvem profilu, ze kterého pocházejí, a číslem slidy prezentace, ve které se k nim nachází příslušný obrázek. Tímto postupem došlo k vytvoření jakéhosi unikátního kódu pro každý jednotlivý výskyt typu *limonilezeytin* – 12 – ššst (název profilu – číslo slidy – citoslovce). Tento kód pak bude dále využíván v analýze dat. Před samotnou analýzou však bylo potřeba vzorek sesbíraných citoslovcí anotovat, k čemuž sloužila již zmíněná tabulka. Do tabulky vedle unikátního kódu jsem ke každému citoslovcí zapisovala poznámky k otázkám životnosti zdroje zobrazovaného zvuku (člověk, zvíře, objekt), druhu citoslovce (onomatopoický či paralingvistický) a jeho významu v kontextu obrázku či celého panelu. U otázky životnosti dále rozlišuji původce na člověka, zvíře a zvíře antropomorfní, které mluví a vystupuje ve své podstatě jako člověk. Proti tomu stavím zvíře, které pouze vydává pro něj typické zvuky typu mňoukání, bzučení a podobně. Určitá část korpusu, asi dvě sta slov, byla podrobena čtení druhou osobou ve snaze o větší míru objektivitu anotování dat.

Z anotace jednotlivých citoslovcí vyplynulo celkem devět významových kategorií, jejichž přehled je shrnut v následující tabulce. Kategorie nebyly vymezeny předem, ale vznikly na základě složení anotovaného korpusu.

Významová kategorie	Podkategorie
1. Emoce	radost, smutek, překvapení, bolest, odpor, strach, vztek
2. Komunikace	přemýšlení, reakce, upoutání pozornosti
3. Pohyb	tření, úder, dotyk, přesun
4. Přírodní jevy	x
5. Ruchy, hluky	x
6. Zvířecí zvuky	x
7. Zvuky přístroje	x
8. Zvuky těla	x
9. Zvuky vody, tekutin	x

Tabulka č. 2: Přehled významových kategorií a podkategorií plynoucích z anotovaného korpusu

K tomuto dělení docházelo postupně při opakovaném procházení sestaveného korpusu. Jednotlivé výskyty jsem nejprve anotovala velmi obecně, například u emocí jsem zprvu rozlišovala pouze na emoce libé a nelibé, při dalších čteních jsem je dále konkretizovala a přiřadila k nim odstíny jednotlivých emocí. Z kategorie emoce se tak vyčlenily podkategorie radost, smutek, překvapení, bolest, odpor, strach, vztek. Ve své podstatě se jedná o základní emoce, které se rozlišují v psychologii (Keltner et al. 2017). Vzhledem k tomu, že se jedná o zvuky produkované živými bytostmi, jedná se v této kategorii o zvuky paralingvistické, tedy takové, které jsou produkovány člověkem, v případě námi anotovaného vzorku i antropomorfním zvířetem.

Do kategorie komunikace jsem řadila slova, která mluvčí používali v různých interakcích, ať už s někým dalším, či sami se sebou. Podkategorie přemýšlení vzešla z kontextů bez nutné interakce s okolím, kdy si mluvčí mohli mluvit například sami pro sebe. Oproti tomu podkategorie reakce a upoutání pozornosti, se objevovala při reakcích na vnější podněty z okolí. Stejně jako u kategorie emoce do této kategorie spadají výlučně slova paralingvistická.

Kategorie pohyb zahrnuje slova, která popisují a napodobují zvuky vydávané živým či neživým původcem při konkrétní aktivitě či v jejím důsledku – například zvuk facky, kterou dává jeden člověk druhému, či zvuk pádu nějakého předmětu na zem. Jedná se tedy o citoslovce onomatopoická a rozlišujeme u nich podkategorie tření, úderu, dotyku a přesunu.

Zbývající kategorie jsou méně početné a méně vnitřně diferenciované než výše zmíněné, a tyto zvuky tak nejsou dále členěny do jednotlivých podkategorií. Patří sem zvuky těla, kam řadíme například kašláni, zvracení a podobné. Dále vydělujeme kategorii zvuky vody, tekutin jako je kupříkladu nalévání, žbluňkání a jim podobné. Vedle toho obecnější kategorie ruchy, hluky představuje výběr zvuků, které nelze specifikovat lépe než jako například ruch stavby či zvuk domovního zvonku. Zvuky přístroje jako je počítač, tiskárna a přírodní jevy jako déšť, vítr jsou posledními z devíti významových kategorií nalezených v anotovaném vzorku.

Anotaci korpusu a prezentace komiksových panelů je možné nalézt v externím úložišti pod tímto odkazem: <https://osf.io/bf28g/>

Cílem následné analýzy bude poskytnout popis distribuce jednotlivých tokenů i celých významových kategorií. Zjištění z analýzy byla následně použita v rámci dotazníkového šetření.

6 Analýza

6.1 Postup analýzy

Poté co jsme si data roztřídili do jednotlivých významových kategorií, které vyplynuly z kontextů komiksových panelů, jsme se zaměřili na popis jednotlivých hlásek. Cílem naší analýzy pak bylo zjistit, zda dochází k asociacím mezi určitými hláskami a specifickými významovými kategoriemi. Zde nám byla inspirací metodologie použitá ve výzkumu *The typology of sound symbolism: Defining macro-concepts via their semantic and phonetic features*, ve kterém se Johansson et al. (2020) zabývají tím, jak jsou zvuky ve slovech propojeny s jejich významy napříč různými jazyky a kulturami. Snaží se tak doložit, že zvukový symbolismus je hluboce zakořeněný v lidském vnímání světa, a poukazují na jeho důležitost při studiu jazyků, jejich vývoje i mezikulturních podobností.

Pro analýzu asociací mezi zvuky a významy v námi shromážděných datech z turečtiny bylo nejprve nutné systematicky kategorizovat fonologické rysy jednotlivých hlásek. Tím jsme získali základ pro následnou identifikaci konkrétních fonetických vlastností zvuků, které se potenciálně pojí se sémantickými asociacemi.

Fonologický inventář turečtiny

Fonologický inventář turečtiny se skládá z osmi vokálu a dvaceti jedna konsonantů. Turecký pravopis je takzvaně průhledný, což znamená, že každé písmeno relativně systematicky zapisuje specifickou hlásku. Díky této konzistenci je možné v rámci této práce používat přímou korespondenci grafém – foném, což nám usnadňuje analýzu jazykových dat.¹⁴

Vokály neboli samohlásky /a/, /e/, /ɪ/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ jsou dále klasifikovány na základě jejich klíčových artikulačních vlastností, a to v závislosti na postavení jazyka a rtů při artikulaci. Například při výslovnosti samohlásky /i/ se jazyk zvedá směrem k hornímu patru a zároveň se nachází v oblasti přední části úst, zatímco při výslovnosti samohlásky /a/ se jazyk nachází níže v ústech, směrem k zadní části ústní dutiny. Podle horizontálního posunu jazyka tedy dělíme hlásky na přední a zadní, podle vertikálního posunu jazyka na hlásky vysoké a nízké. Pro výsledný zvuk má význam i tvar rtů při

¹⁴ Grafém <ğ> byl z analýzy vyloučen, neboť nezastupuje samostatný zvuk/foném.

artikulaci konkrétních hlásek. U hlásek jako je /o/ nebo /ü/ jsou rty zaokrouhlené. Oproti tomu u hlásek jako /i/ nebo /e/ jsou rty napnuté a zůstávají tedy nezaokrouhlené.

Vokál	Vertikální posun jazyka	vysoký	í, u, ı, ü
		nízký	o, e, a, ö
	Horizontální posun jazyka	přední	ı, e, ü, ö
		zadní	o, a, u, ı
	Zaokrouhlenost	+	o, u, ü, ö
		-	ı, e, a, ı

Tabulka č. 3: Přehled vokálů v turečtině

Konsonanty neboli souhlásky v turečtině rozlišujeme na základě tří základních fonologických dimenzí – způsobu artikulace, místa artikulace a znělosti. K artikulaci konsonantů dochází v různých částech řečových orgánů, v závislosti na místě artikulace tak konsonanty dělíme na labiály, alveoláry, palatály, veláry a glotální hlásky. Podle způsobu, jakým je modifikován proud vzduchu během artikulace konsonanty dělíme na hlásky kontinuální, laterály, nazály, explozivní a vibranty. Rozlišujeme souhlásky znělé a souhlásky neznělé.

Konsonant	Způsob artikulace	kontinuální	f, s, h, ŝ, y, z, j, w, v, x ¹⁵
		laterální	l
		nasální	n, m
		explozivní	t, p, d, g, k, c, ç, b
		vibranty	r
		alveolární	t, d, n, r, s, z, l
	Místo artikulace	glotální	h
		labiální	p, f, m, w, b, v
		palatální	c, ç, ŝ, y, j
		velární	g, k, x
	Znělost	+	d, n, g, r, c, m, y, z, j, l, w, b, v
		-	t, p, f, k, s, ç, h, ŝ

Tabulka č. 4: Přehled konsonantů v turečtině

¹⁵ Fonémy /w/ a /x/ se tureckém fonologickém systému sice nevyskytují, ale v analyzovaných datech se v několika případech objevují, proto jsme je zahrnuli i do této tabulky.

Analýza byla provedena na základě proporcí jednotlivých fonologických charakteristik. Cílem analýzy bylo identifikovat slova s nadměrně zastoupenými skupinami zvuků, která by zároveň spadala do jedné konkrétní významové kategorie (Johansson et al. 2020).

Data byla nejprve rozdělena podle fonologických rysů, rozlišovalo se mezi vokály a konsonanty, přičemž u vokálů byly sledovány tři základní charakteristiky: vysoké / nízké, přední / zadní a zaokrouhlené / nezaokrouhlené. U konsonantů byla hodnocena znělost, místo artikulace, kam spadají labiální, alveolární, palatální, velární a glotální hlásky, a způsob artikulace, který zahrnuje exploziv, kontinuální hlásky, vibranty, laterály a nazály. Pro jednotlivé charakteristiky byly vytvořeny proměnné, jako je proporce zavřených vokálů, zadních vokálů, zaokrouhlených vokálů a celková proporce vokálů ve slově. U konsonantů byla sledována proporce exploziv, kontinuálních hlásek, vibrant, laterál a nazál. Analýza probíhala tak, že každý grafém v daných slovech byl rozložený do jednotlivých rysů, binárně ano/ne, následně byl součet grafémů s přítomným daným rysem vydělen celkovým počtem grafémů. Ukažme si to na jednoduchém příkladu: ve slově *yíha* jsou dva konsonanty (y, h), oba jsou kontinuální, takže proporce tohoto rysu v tomto slově je 100 %. Dále jsou ve slově dva vokály, jeden vokál přední (i) a jeden vokál zadní (a), tudíž proporce předního vokálu je 50 % a zadního také 50 %. Kromě toho můžeme u vokálů určit další rysy, jeden vokál je vysoký (i) a druhý nízký (a), což znamená, že proporce vysokých vokálů je 50 % a nízkých vokálů také 50 %. Z hlediska zaokrouhlenosti jsou oba vokály nezaokrouhlené, což dává proporcí nezaokrouhlených vokálů 100 % a zaokrouhlených 0 %. U konsonantů lze rysy také specifikovat dále. Pokud jde o místo artikulace, jeden konsonant je labiální (y) a druhý glotální (h), což znamená, že proporce labiálních konsonantů je 50 % a glotálních rovněž 50 %. Z hlediska znělosti je jeden konsonant znělý (y) a druhý neznělý (h), takže proporce znělých konsonantů je 50 % a neznělých také 50 %.

Analýza byla rozdělena do skupin podle jednotlivých významů, přičemž onomatopoická slova tvořila samostatnou kategorii zahrnující všechna slova kromě těch spadajících do kategorií emoce a komunikace, která jsou tvořena citoslovci paralingvistickými. Početnější kategorie emoce, komunikace a pohyb byly dále členěny do podkategorií zaměřených na specifické aspekty těchto významů, jak je uvedeno v kapitole 5.1 *Tvorba jazykového korpusu*.

Analýza byla provedena pomocí programu *R* (R Core Team 2024) za použití metody *conditional inference trees (CIT)* z knihovny *partykit* (Hothorn – Zeileis 2015), která nám umožnila identifikovat fonologické charakteristiky, jež jsou spojené s konkrétními významovými kategoriemi. Tato metoda se zaměřuje na hledání vztahů mezi nezávislou proměnnou, v našem případě proporce hlásek ve slovech, a závislou proměnnou, kterou v rámci naší analýzy představují specifické významové kategorie. Kromě proporcí jednotlivých fonologických charakteristik jsme analýzu provedli i pomocí takzvané binární proměnné, kdy u jednotlivých typů hlásek byla zkoumána jejich přítomnost či nepřítomnost v analyzovaných slovech.

Proces začíná tím, že algoritmus zjistí, která fonologická charakteristika, jako například podíl vibrant, přítomnost zaokrouhlených vokálů nebo explozivních konsonantů a podobně, má nejsilnější vztah k výskytu určité významové kategorie, jako je například pohyb, emoce nebo zvuky přírody a tak dále. Jakmile je tato fonologická charakteristika vybrána, algoritmus rozdělí data do dvou skupin podle této vlastnosti, na slova s vysokým a nízkým podílem, u binárního přístupu s přítomností či nepřítomností, dané charakteristiky. Tento proces se následně opakuje rekurzivně pro každou novou podskupinu, čímž se neustále upřesňuje, které fonologické rysy mají silný vztah k určitému významu a jednotlivé podskupiny pak můžou být dále děleny podle dalších proměnných. Tímto způsobem vzniká takzvaný rozhodovací strom, ve kterém každý uzel reprezentuje rozhodnutí o konkrétní fonologické charakteristice, zatímco větve tohoto stromu ukazují, jak se tyto rysy vztahují k různým významovým kategoriím (Levshina 2015). Výsledkem takovéto analýzy je v našem případě identifikace specifických skupin zvuků, které se častěji objevují v určitých typech slov. Tento proces nám tedy umožnil zjistit, zda a jaké fonologické charakteristiky jsou typické pro jednotlivé významové kategorie a prohloubit naše porozumění vztahu mezi zvukovou stránkou daných citoslovcí a jejich významem.

6.2 Výsledky analýzy

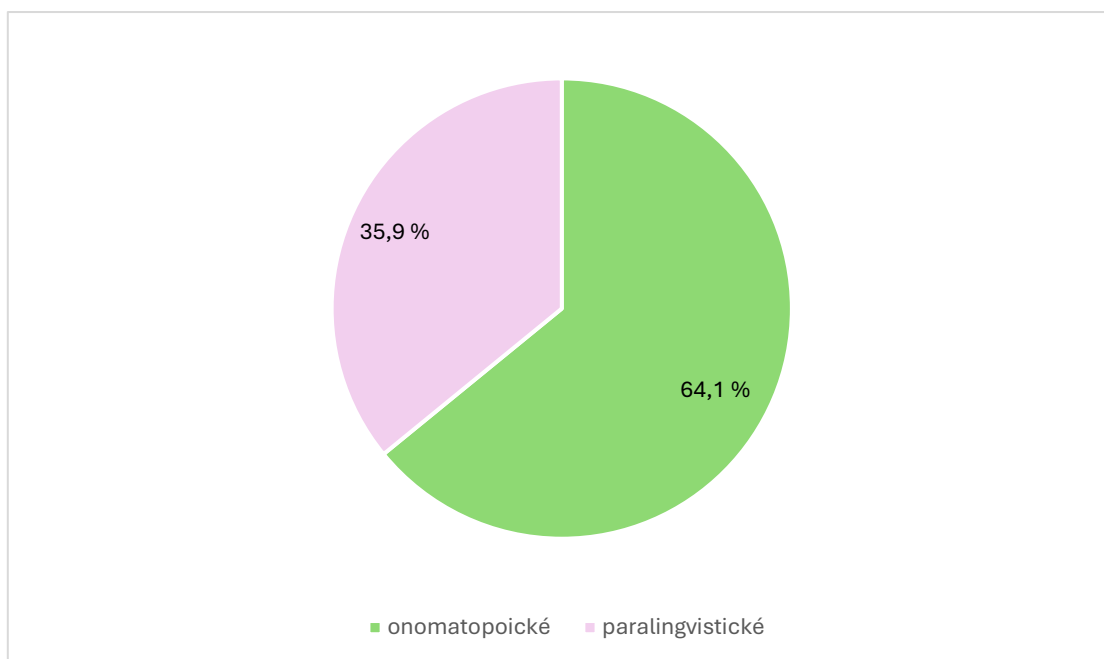
Analýza byla provedena na vzorku 1000 slov excerpovaných z komiksových panelů, která jsme podle jejich významů v rámci kontextů jednotlivých panelů rozdělili do devíti obecných kategorií. Ve výsledcích analýzy se nejprve zaměřujeme na obecnou prezentaci distribucí jednotlivých proporcí u

všech analyzovaných kategorií. Detailněji se dále věnujeme těm kategoriím, u nichž se nejjasněji projeví asociace mezi jejich zvukovou formou a významem. Toto rozhodnutí vychází z potřeby prezentovat přehledné a interpretovatelné výsledky, které reflektují nejvýraznější vzorce nalezené v datech. Podrobnější výsledky pro všechny analyzované kategorie v podobě excelového dokumentu a grafů jsou k nalezení v externí příloze této práce pod následujícím odkazem: <https://osf.io/bf28g/>

V kategorii **zvířecí zvuky** se nachází celkem 66 výskytů. Pro tuto významovou kategorii analýza ukázala poměrně výraznou přítomnost zadních vokálů. Vyšší vyšly také proporce kontinuálních hlásek a labiál. Jedná se o slova jako *maoovvvv*, *muuv*, *hav hav*, *haov haov*, *vuuuuaa* a podobně. Kategorie **zvuky těla** zahrnuje 116 výskytů. Je pro ně typický vyšší výskyt explozív, alveolár a palatál. Z vokalického hlediska je u nich možné nalézt zejména vysoké zaokrouhlené vokály. Spadají sem například slova *snif*, *hürrpp*, *horrr*, *gurk*, *kuturrrp* a podobně. Významová kategorie **zvuky vody, tekutin** obsahuje 31 výskytů. Disponuje vysokou proporcí zadních vokálů, neznělých a kontinuálních hlásek a dále také labiál a palatál. Příkladovými slovy jsou *foşş*, *faşşş*, *şlap*, *şrol şrol* a podobně. V kategorii **zvuky přístroje** nalezneme 51 výskytů, pro které vyšly výraznější proporce znělých konsonantů, explozív a alveolár. Z vokálů převažují vokály vysoké. Řadí se sem zvuky jako *ding*, *zviiii*, *düüt düüt*, *düüt*, *gür gür gür* a podobně. Kategorie **přírodní jevy** zahrnuje celkem 12 výskytů. Proporce vysokých a zaokrouhlených vokálů zde vychází výrazně spolu se znělými souhláskami a labiály. Obsahuje slova jako *vuuuuuuuuuuuu*, *gümbür*, *fiü fiü fiü fiü* a podobně. V kategorii **ruchy, hluky** se 40 výskytů je možné vyzorovat vyšší proporce znělých souhlásek, vibrant a alveolár. Řadí se sem slova jako *gicüurt*, *zirn zuurnn*, *tikir tikir*, *ta taaa*, *boink boink boink* a podobně.

Nyní si představíme obecné výsledky pro jednotlivé podkategorie z širší kategorie **komunikace**. Podkategorie **přemýšlení** obsahuje 23 výsledků a proporční analýza u nich odhalila vyšší přítomnost kontinuálních hlásek, glotál a obecně vokálů. Prototypickými příklady přemýšlení jsou *humm*, *hmm*, *haaa* a podobně. V podkategorii **reakce** se vyskytuje 32 slov, u kterých vychází vysoké proporce vokálů a glotál: *eee*, *haa*, *hi*, *ih* a podobně. Podkategorie **upoutání pozornosti** zahrnuje celkem 26 výskytů, pro které je dle provedené analýzy typická přítomnost kontinuálních hlásek a zadních vokálů: *şşşşt*, *pust*, *hoppaa*, *hooop* a podobně.

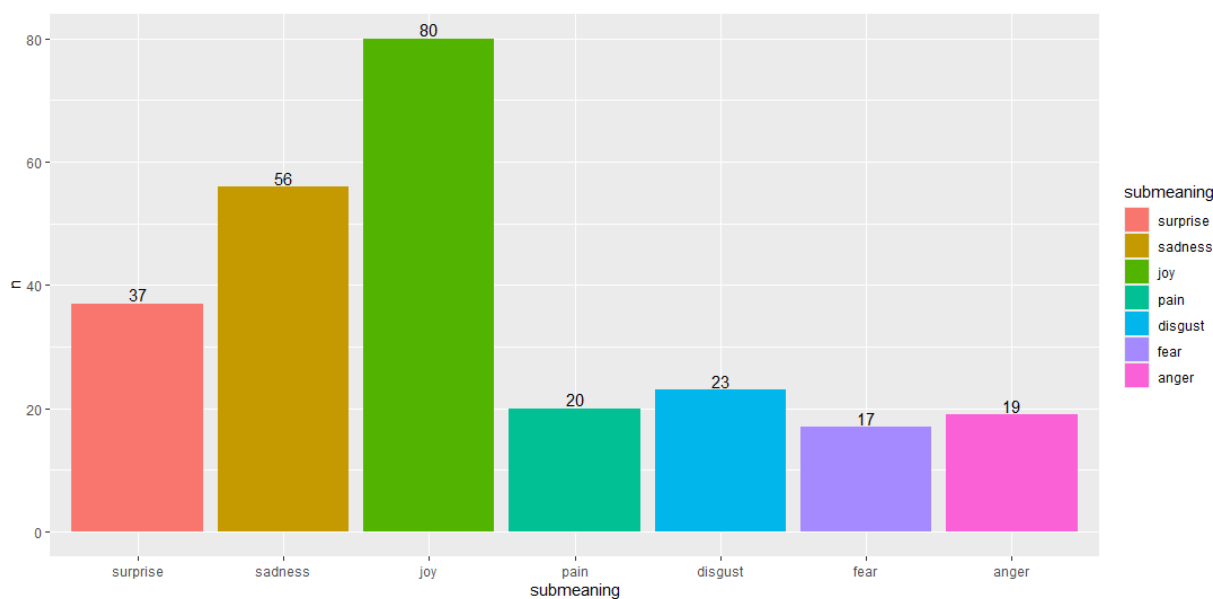
Z analýzy vyplynulo, že u kategorií **emoce** a **pohyb** se nejvýrazněji projevují asociace mezi fonologickými segmenty a celkovým významem konkrétních citoslovcí. Tyto kategorie se tak ukázaly jako nejvhodnější pro detailnější popis a zároveň jakožto východisko pro následující experiment. Citoslovce vyjadřující emoce jsou zároveň prototypickým příkladem paralingvistických výrazů, zatímco citoslovce evokující pohyb patří do skupiny onomatopoických citoslovcí, která tvoří převážnou část analyzovaného vzorku, což je patrné z následujícího grafu.

Graf č. 1: Poměrné zastoupení onomatopoických a paralingvistických citoslovcí

Z celkového vzorku náleželo 252 slov k různým projevům **emocí**. Tato slova byla anotována na základě jejich významového kontextu a byla dále rozprostřena do podkategorií radost, smutek, překvapení, bolest, odpor, strach, vztek. Graf níže znázorňuje podkategorie emocí a zobrazuje počet jednotlivých výskytů slov v každé z těchto podkategorií. Na vodorovné ose *x* se nacházejí významové podkategorie emocí: *surprise* – *překvapení*, *sadness* – *smutek*, *joy* – *radost*, *pain* – *bolest*, *disgust* – *odpor*, *fear* – *strach*, *anger* – *vztek*.¹⁶ Svislá osa *y* představuje počet konkrétních výskytů.

¹⁶ Vzhledem k tomu, že většina grafů byla součástí prezentace výzkumu na mezinárodní lingvistické konferenci, jsou vysvětlivky primárně v angličtině, pro přehlednost jsou uvedeny také překlady do češtiny.

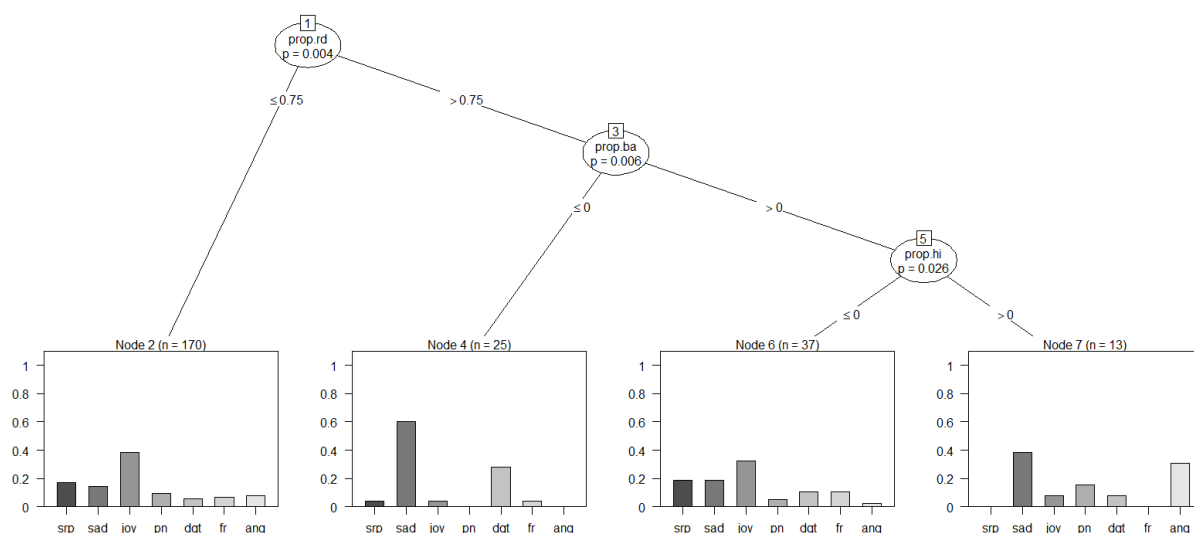

Graf č. 2: Podkategorie emocí s počtem jednotlivých výskytů

Podkategorie **překvapení** zahrnuje 37 výskytů, pro které v analýze vyšly výrazné proporce kontinuálních hlásek, glotál a zadních vokálů: *aaa, oo, ohaa* a podobně. Podkategorie **bolest** disponuje 20 výskyty s vysokou proporcí kontinuálních hlásek a zadních vokálů: *aaaah, ahgg, ayy, ouvv* a podobně. Pro podkategorii **odpor** s 23 výskyty vyšla z analýzy výraznější proporce zaokrouhlených vokálů, kontinuálních hlásek a labiál: *üfff, öfff* a podobně. Podkategorie **strach** zahrnuje 17 výskytů, které obsahují vyšší proporce kontinuálních hlásek a zadních vokálů: *aaaaa, tirs tirs* a podobně. Podkategorie **vztek** čítá 19 výsledků, které mají výraznější proporce kontinuálních hlásek, glotál a zadních vokálů: *yuuhh, gaaaaaaaaahh, aaaa* a podobně.

U nejvíce početných podkategorií emocí, kterými jsou **radost** a **smutek**, rozhodovací stromy odhalily potenciálně zajímavé vzorce ve vztahu mezi fonologickými charakteristikami a významem. Slova spadající do podkategorie radost vykazují vyšší zastoupení nezaokrouhlených vokálů, což naznačuje první a druhý uzel rozhodovacího stromu níže, který ukazuje, že proporce zaokrouhlených vokálů menší nebo rovno 75 % se vyskytuje u 170 slov, z nichž 40 % tvoří slova z kategorie radost. Zbytek slov je nerovnoměrně obsažen v ostatních podkategoriích emocí. Naopak, slova zařazená do podkategorie smutek vykazují tendenci k vyššímu zastoupení zaokrouhlených vokálů, a to proporčně více jak 75 %. Z třetího uzlu rozhodovacího stromu je dále patrné, že přední souhlásky jsou typičtější pro citoslovce

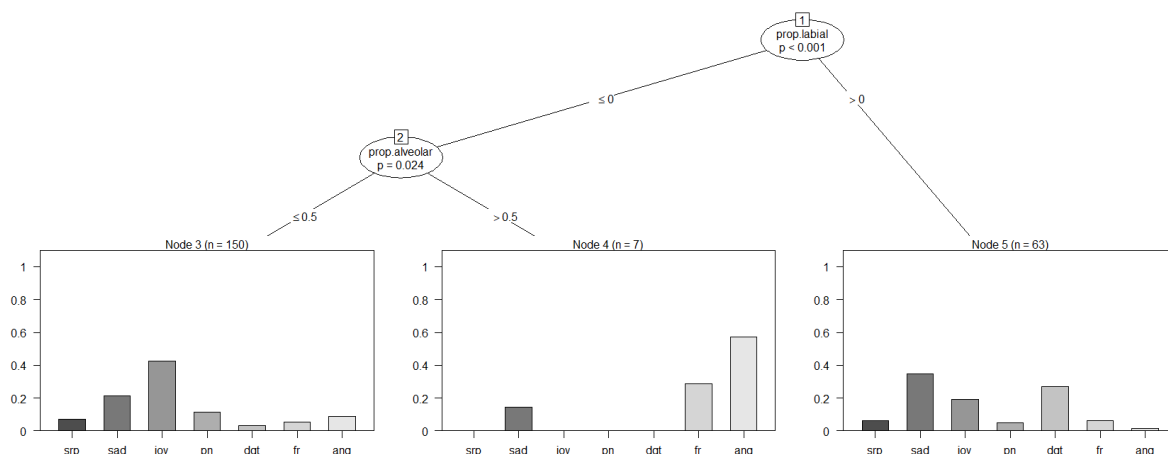
vyjadřující smutek. Lze si také povšimnout, že podobnou distribuci jako smutek má odpor i vztek, které jsou spolu se smutkem brány obecně jakožto negativní emoce. Tato zjištění naznačují, že u radosti, i přesto, že obsahuje zaokrouhlené vokály, není jejich zastoupení v porovnání se smutkem tak výrazné, což lze do určité míry považovat za rozlišovací kritérium mezi těmito dvěma významovými protipóly. Graf níže znázorňuje na ose x jednotlivé významové podkategorie emocí: *srp* = *surprise* – *překvapení*, *sad* = *sadness* – *smutek*, *joy* – *radost*, *pn* = *pain* – *bolest*, *dgt* = *disgust* – *odpor*, *fr* = *fear* – *strach*, *ang* = *anger* – *vztek*. Svislá osa y představuje procentuální podíl jednotlivých proměnných, kterými jsou: *prop.rd* = *proportion rounded* – *proporce zaokrouhlených vokálů*, *prop.ba* = *proportion backness* – *proporce zadní vokálů*, *prop.hi* = *proportion high* – *proporce vysokých vokálů*.

Graf č. 3: Vokální charakteristiky u podkategorií emocí

Dále bylo analýzou zjištěno, že se smutek od radosti liší nejen ve vokálních charakteristikách, ale také v některých aspektech souhláskové skladby. Obě podkategorie emocí, radost i smutek, sice v tomto ohledu sdílejí většinu fonologických rysů, při podrobnější analýze místa artikulace souhlásek se však u citoslovcí vyjadřujících smutek ukázalo častější zastoupení labiálních souhlásek, a to u celkem 63 slov, z nichž většina spadá právě do významové podkategorie smutek, jak naznačuje první a pátý uzel. Lze tak usuzovat, že zvuková struktura citoslovcí spojených se smutkem může obsahovat některé konzistentní prvky, které přispívají k jeho odlišení od jiných emocí, přičemž labiální konsonanty a

zaokrouhlenost vokálů zde hrají významnou roli. Graf níže znázorňuje na ose *x* jednotlivé významové podkategorie emocí: *srp* = *surprise* – *překvapení*, *sad* = *sadness* – *smutek*, *joy* = *radost*, *pn* = *pain* – *bolest*, *dgt* = *disgust* – *odpor*, *fr* = *fear* – *strach*, *ang* = *anger* – *vztek*. Svislá osa *y* představuje procentuální podíl jednotlivých proměnných, kterými jsou: *prop.labial* – *proporce labiálních konsonantů*, *prop.alveolar* – *proporce alveolárních konsonantů*.

Graf č. 4: Proporce konsonantů dle místa artikulace u podkategorií emocí

Představme si nyní konkrétní příklady výskytů z jazykového korpusu, jež názorně ilustrují zvukové vzorce, které byly odhaleny v analýze, a do určité míry tak potvrzují vztah mezi zvukovou formou a významem ve vyjadřování konkrétních emocí.

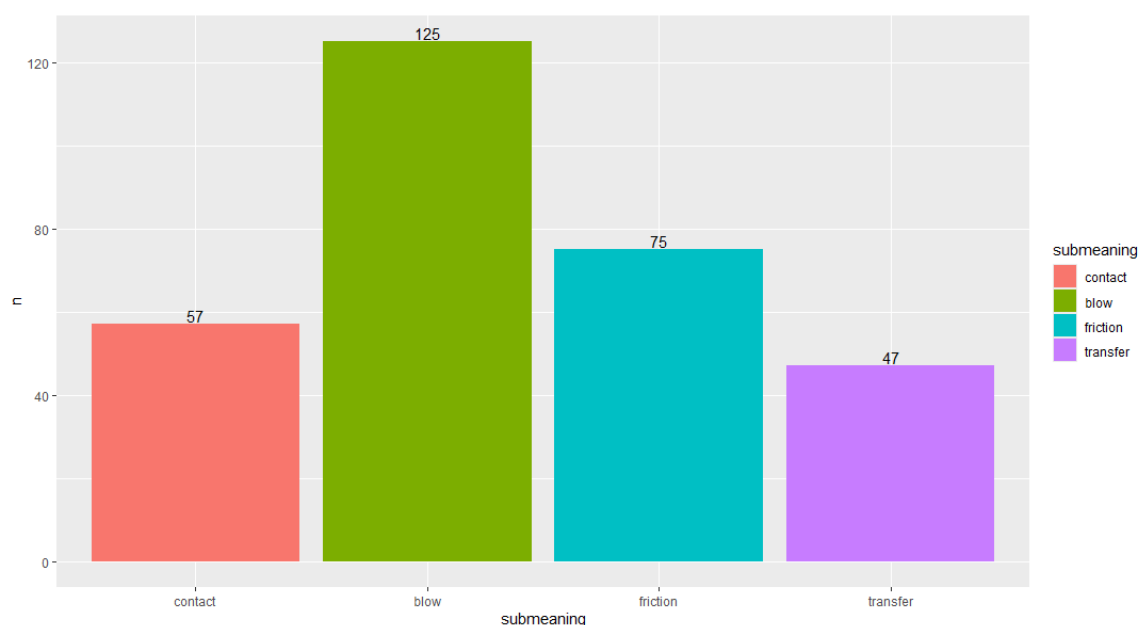
Citoslovce jako *úhühü* a *üff* patří do kategorie vyjadřující smutek, přičemž jejich podoba odpovídá hláskovým charakteristikám, které byly identifikovány v analýze. Tato slova se vyznačují přítomností zaokrouhleného vysokého předního vokálu /ü/, a labiálních souhlásek /f/ a /v/. *Ühühü* svým opakováním vokálu /ü/ vyvolává dojem pláče či nářku, zatímco kratší *üff* bylo použito spíše jako povzdech vyjadřující obecně smutek či konkrétně zklamání. Obě tato slova tak svým fonologickým složením reprezentují prototypická citoslovce této významové kategorie.

Citoslovce *iyeeh*, *hahaha* a *hehe* z analyzovaného korpusu odpovídají zjištěným vzorcům u podkategorie radost. Tato citoslovce obsahují především nezaokrouhlené vokály, přední /i/ a /e/ i zadní

/a/, což podtrhuje otevřenost a energičnost jejich zvukové podoby. *Íyeeh* díky svému postupnému přechodu od předních k zadním vokálům evokuje radostný výkřik.

Hahaha, obsahující opakující se otevřené zadní vokály /a/, působí jako spontánní a upřímný projev smíchu. Naopak *hehe*, které využívá předních nezaokrouhlených vokálů /e/ odráží spíše subtilnější nebo lehce ironickou radost. Tato citoslovce tedy nejen odpovídají zjištěným artikulačním vzorcům, ale také přirozeně demonstrují, jak fonetické vlastnosti ovlivňují vnímání emocionálního významu.

Z celkového vzorku 1000 slov náleželo 304 do významové kategorie **pohyb**, která byla dále rozdělena na významové podkategorie tření, úder, dotyk a přesun. U podkategorií **tření** a **úder** byly pozorovány systematické asociace mezi formou a významem.

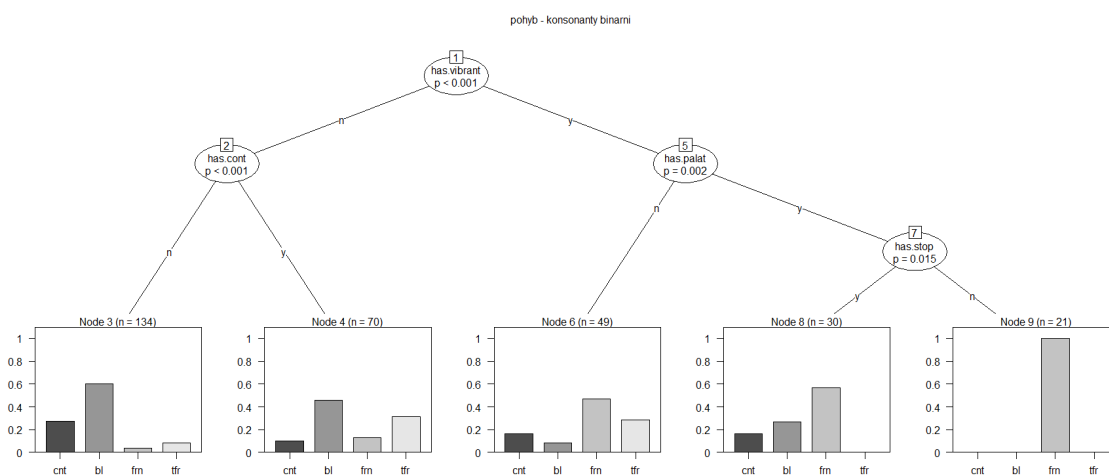

Graf č. 5: Podkategorie pohybu s počtem jednotlivých výskytů

Osa x grafu výše znázorňuje významové podkategorie pohybu: *contact* – dotyk, *blow* – úder, *friction* – tření, *transfer* – přesun. Osa y představuje počet jednotlivých výskytů.

Podkategorie **dotyk** obsahuje 57 výskytů a analýza u nich odhalila vyšší proporci explozív a vysokých vokálů: *tip, tip, tip, pit, dup, kip* a podobně. Podkategorie **přesun** čítá 47 výsledků a vyšly u ní výraznější proporce vysokých zadních vokálů a explozív: *cump, fiti fiti* a podobně.

Citoslovce reflektující zvuky vydávané při tření podle zjištění z analýzy obsahují typicky vibrantu /r/ a palátálu /ʃ/. Ty se dále v tomto typu slov vyskytují zpravidla s dalšími kontinuálními souhláskami. Oproti tomu zvuky spojené s úderem vykazují jiné fonologické charakteristiky. Neobsahují vibranty ani kontinuální hlásky, jsou pro ně naopak typické explozivní /p/, /b/, /t/, /d/, /ç/. Graf níže znázorňuje na ose *x* jednotlivé významové podkategorie pohybu: *cnt* = *contact* – *dotyk*, *bl* = *blow* – *úder*, *frn* = *friction* – *tření*, *tfr* = *transfer* – *přesun*. Svislá osa *y* představuje procentuální podíl jednotlivých binárních proměnných, kterými jsou: *has.vibrant* – *obsahuje vibranty*, *has.cont* – *obsahuje kontinuální souhlásky*, *has.palat* – *obsahuje palátální souhlásky*, *has.stop* – *obsahuje explozivní*.

Graf č. 6: (Ne)přítomnost konsonantů dle způsobu artikulace u podkategorií pohybu

U slov z podkategorie tření si lze povšimnout jejich fonologické struktury konsonant – vokál – vibranta – konsonant. Za prototypické příklady citoslovcí vyjadřujících zvuky tření lze považovat *hirš* a *cart*. Ta se vyznačují přítomností vibrantu (/r/), a spíše kontinuálních hlásek. Z vokalických rysů jsou pro tuto kategorii charakteristické zadní nezaokrouhlené vokály, jako je /ɪ/ a /a/. Naopak pro slova vyjadřující úder jako například *čat*, *donk* a *dup* obsahují explozivní a je pro ně příznačná hlásková struktura konsonant – vokál – konsonant. Výsledky tak ukazují, že zvuková podoba těchto citoslovcí odpovídá povaze samotného pohybu, který vyjadřují. Přítomnost vibrantu a kontinuálních hlásek u tření naznačuje plynulost a kontinuitu tohoto procesu, zatímco přítomnost explozivů z hlediska náhlého uvolnění závěru a nemožnosti prodloužení explozivní při artikulaci u úderu ve své podstatě koreluje s náhlým charakterem tohoto pohybu.

6.3 Diskuze

Výše prezentované výsledky přinášejí několik zajímavých postřehů, které lze vztáhnout k dřívějším výzkumům i k dalším potenciálním směřováním podobné analýzy. Zjištění z naší analýzy jsou v souladu s výzkumy, které ukazují, že /r/ je asociováno s drsností, což vytváří propojení mezi zvukem a dotykem, jako je tomu při drhnutí nebo tření něčeho o něco drsného. (Winter et al. 2022) Podobně také výzkum od Thompson et al. (2021) ukazuje, že kontinuální hlásky jsou spojené a procesy jako je tření, což poskytuje oporu našim výsledkům v této oblasti. Tato zjištění tak naznačují, že se nám u analyzovaného vzorku citoslovcí v turečtině povedlo nalézt existující univerzální vzorce propojující zvukomalebné hlásky s určitými významy.

Pohledem na výsledky si nelze nevšimnout patrných rozdílů v počtu zastoupení jednotlivých významových kategorií. Faktem je, že nejvýraznější asociace se ukázaly právě u kategorií s nejvíce výskyty v rámci analyzovaného celku. Lze tak teoreticky předpokládat, že kdyby byly všechny kategorie rovnoměrně zastoupené, vyšly by i u nich silnější asociace. Je však potřeba zdůraznit výhody námi použité metody, která není až tak citlivá na to, kolik pozorování od každé kategorie má k dispozici. Jinými slovy je-li menší počet slov specifický výskytem určitého rysu, ve výsledcích se to s největší pravděpodobností ukáže.

Napříč jednotlivými kategoriemi se výskyty někdy opakují a jednotlivé významy se tak překrývají. Samotná kategorizace dat by se tak mohla ještě vylepšit, a to v kontextu překryvů typu zvuku, když se například někdo škrábe, který je nyní řazen do kategorie zvuky těla, i když se ve své podstatě jedná o třecí pohyb. Navzdory těmto překryvům se u diskutovaných podkategorií ukazují určité výraznější distribuční preference, což znamená, že i když výsledky nefungují kategoricky, některé významy a jejich asociace vykazují jasné tendence. Pro následnou analýzu by tedy dávalo smysl více sledovat kvalitu pohybu samotného než jeho zdroj. Některé výskyty by se mohly třídit jinak a celková kategorizace by se tak dala zobecnit a zpřesnit na základě nynějších výsledků, aby tak některé asociace mohly vyjít zřetelnější.

Dalším aspektem, který by se dal v rámci analýzy více sledovat je, zda se jednotlivé zvuky opakují a dochází k reduplikaci či nikoliv. Toto hledisko jsme v rámci naší analýzy v podstatě neřešili, bez ohledu na počet slov byly jednotlivé tokeny vnímány jako jedna jednotka a proporce rysů byly počítány pro celý token. Dalo by se také více zaměřit na strukturu slov v tom smyslu, kde ve slově se daný zvuk nachází, což jsme řešili pouze částečně v rámci kategorie pohybu. Výše zmíněné body by tak příští analýzu mohly potenciálně zpřesnit, a mohlo by se v ní ukázat více asociací.

7 Experiment

Poté co jsme analyzovali onomatopoická a paralingvistická citoslovce v turečtině a objevili u nich potenciálně zajímavé asociace mezi jejich zvukovou podobou a sémantickým významem, jsme chtěli otestovat, zda tyto asociace dokážou rozeznat i rodilí mluvčí turečtiny. Za tímto účelem jsme provedli dotazníkové šetření, jehož výsledky si představíme v rámci této kapitoly. Nejdříve si však shrneme východiska, hypotézy a experimentální podmínky tohoto experimentu a popíšeme si také postup tvorby dotazníku a jazykového materiálu v něm použitého.

Východiskem pro náš experiment byla zjištění z naší vlastní analýzy, podpořená dalšími výzkumy, jež dokládají existenci ikonických vzorců nejen u zvukomalebných slov v turečtině, ale také v jiných jazycích. Johansson et al. (2020) analyzovali 344 konceptů, které jsou téměř univerzální napříč 245 jazykovými rodinami, a identifikovali 125 zvukově-významových asociací, což potvrzuje existenci stabilních zvukových vzorců v různých jazycích. Z metodologie použité v tomto výzkumu částečně vycházíme i v naší vlastní analýze, jak bylo již uvedeno v kapitole 5.2 *Postup analýzy*.

Dalším z klíčových výzkumů je již v kapitole o zvukové ikonicitě zmíněná studie od Nalbantoğlu et al. (2024), která se zabývá vlivem ikonicity na vnímání měkkosti materiálů v turečtině. Tato studie odhalila, že turecká zvukomalebná slova mohou selektivně ovlivňovat percepci různých dimenzí měkkosti, jako jsou viskozita, měkkost, granularita a drsnost. Výzkumníci použili úkoly zaměřené na hodnocení vlastností, při nichž respondenti hodnotili materiály na základě jejich audiovizuální prezentace spojené se zvukomalebnými slovy. Zjistili, že například slova s vysokými hodnotami asociovanými s viskozitou (např. *şap şap, şapır şapur*) vedla k vyšším hodnocením viskozity materiálů, zatímco slova s nižšími hodnotami (např. *tak tak, tıkr tıkr*) měla opačný efekt. Výsledky této studie tak poskytují jasný důkaz o existenci asociací mezi zvukem a hmatovým vnímáním a potvrzují, že zvukomalebná slova mohou ovlivňovat percepci materiálových vlastností.

Dalším pro nás inspirativním přístupem je již také ve stručnosti zmíněný výzkum od Thompson et al. (2021), v jehož rámci autoři analyzovali 1 860 ideofonů z 13 jazyků, mezi které mimo jiné zahrnuli turečtině jazykově příbuznou ujurštinu, a zjistili, že určité fonologické rysy vykazují systematické

vztahy k významům slov. V souladu s výsledky s naší analýzou tureckých slov, popisují, že kontinuální frikativy příznačné zejména výrazným prouděním vzduchu při artikulaci evokují významy spojené s třecím pohybem.

Na základě poznatků dřívějších výzkumů a výsledků naší vlastní analýzy jsme tak identifikovali významné asociace mezi zvukovou formou a významem citoslovcí, které se nejvýrazněji projeví u sémantických kategorií emoce a pohyb. Tyto kategorie jsme zvolili jako klíčové pro detailnější analýzu a následné experimentální ověření, jelikož vykazují systematické vzorce, jež naznačují, že tyto asociace nejsou arbitrární. Předpokládáme tedy, že respondenti budou schopni intuitivně rozpoznat tyto ikonické, zvukově-významové asociace, a to jak u původních slov z analyzovaného korpusu, tak potenciálně i u námi nově vytvořených slov v souladu s fonologickými charakteristikami plynoucími z předcházející analýzy. Abychom mohli testovat tyto asociace, navrhli jsme experimentální podmínky a připravili dotazník, jejichž konkrétní podobu a výběr jazykového materiálu detailně popíšeme v následující podkapitole. Inovativním aspektem našeho přístupu je právě zahrnutí slov, která jsme nově vytvořili podle identifikovaných fonologických vzorců. Tento postup by nám tak měl umožnit dosáhnout univerzálnějšího ověření zvukově-významových asociací u zvukomalebných citoslovcí v turečtině.

7.1 Příprava dotazníku

Před tvorbou samotného dotazníku bylo potřeba nastavit si experimentální podmínky tak, aby byl dotazník schopný ověřit naši hypotézu, že lidé dokážou analýzou zjištěné zvukové rysy intuitivně přiřadit k odpovídajícím významům, a to u slov původních i nově vytvořených. Za tímto účelem jsme připravili kombinace zvuků a obrázků, které byly podrobeny dvěma podmínkám – kritické a srovnávací. Kritická podmínka zahrnuje kombinaci zvuku s odpovídající scénou, což bylo určeno na základě konkrétních výskytů z komiksových panelů. Naopak srovnávací podmínka se zaměřuje na kombinaci zvuku s neodpovídající scénou. V obou podmínkách respondenti hodnotili míru kongruence, tedy soulad mezi vyobrazenými zvuky a jejich významy v rámci kontextu celého obrázku. Pro větší přehlednost uvádíme experimentální podmínky v tabulce níže.

Kritická podmínka	Původní slovo s odpovídající scénou	Nově vytvořené slovo s odpovídající scénou
Srovnávací podmínka	Původní slovo s neodpovídající scénou	Nově vytvořené slovo s neodpovídající scénou

Tabulka č. 5: Přehled použitých experimentálních podmínek

V dalším kroku jsme se soustředili na přípravu jazykového materiálu pro náš dotazník. Nejprve jsme vybrali slova z analyzovaného vzoru, která náležela do významových kategorií, jejichž asociace mezi zvukovou formou a významem vyšly z celkové analýzy jako nejzřejmější. Jak již bylo zmíněno, jedná se o dvě podkategorie emocí – radost a smutek a o dvě podkategorie pohybu – tření a úder. Z každé z těchto čtyř podkategorií jsme použili čtyři slova. Ke každému z nich jsme následně vytvořili slova nová, která odpovídala výsledkům analýzy a zároveň nebyla úplně totožná s těmi, která se v korpusu opravdu objevují. Celkově jsme tak pracovali s výběrem 32 slov, který je obsažen v následujících tabulkách.

	Význam	Původní slovo	Nové slovo
E M O C E	Radost	yihuu	yaha
		oy	yeh
		ehaheheha	hih
		gahahahaha	gehe
	Smutek	ühüü	vühü
		hiii	hüh
		uvaaa	hüvü
		öhö	öfö

Tabulka č. 6: Výběr slov vyjadřujících radost či smutek pro dotazníkové šetření

	Význam	Původní slovo	Nové slovo
P O H Y B	Tření	harşş	hırş
		cırt	jırt
		hıırt	şırh
		fırş	rışt
	Úder	zıbank	pank
		çap	çop
		pat	pot
		zbam	gamp

Tabulka č. 7: Výběr slov vyjadřujících tření či úder pro dotazníkové šetření

Při tvorbě nových slov pro význam smutek jsme vycházeli z identifikovaných fonologických charakteristik, mezi které patří přítomnost zaokrouhleného vysokého předního vokálu /ü/ a labiálních souhlásek /f/ a /v/. Slovo *ühüü* bylo přepracováno na *vühü*, kde jsme přidali labiální souhlásku /v/, a současně jsme ponechali vysoký přední vokál *ü* v klíčových pozicích slova. Slovo *hiii* bylo zkráceno a přepracováno na *hüh*, kde byla přidána hláska *ü* a zachována konsonantická struktura, přičemž výsledné slovo je opět jednoslabičné. Další transformace, jako je *uuaaa* na *hüvü*, zahrnovala zejména přidání zaokrouhleného vokálu /ü/. U slova *öhö*, jsme v nové podobě *öfö* nahradili původní glotálu /h/ labiální souhláskou /f/, přičemž jsme zachovali zaokrouhlené vokály /ö/.

Mezi fonologické charakteristiky významové kategorie radost se řadí přítomnost palatální hlásky /y/ a předních či zadních nezaokrouhlených vokálů /e/ a /i/. Původní slovo *yihuu* jsme upravili na *yaha*, ponechali jsme palatální hlásku /y/ na počátku slova a upravili vokály na nezaokrouhlené. Slovo *oy* jsme transformovali na *yeh*, přidali jsme přední nezaokrouhlený vokál /e/ a hlásku /h/ na konec slova. Dlouhé slovo *ehaheheha* bylo zkráceno na *hih*, kde jsme eliminovali sekvenci původních vokálů a nahradili ji předním nezaokrouhleným vokálem /i/. Slovo *gahahahaha* jsme upravili na *gehe*, kde jsme nahradili původní vokály předním nezaokrouhleným vokálem /e/.

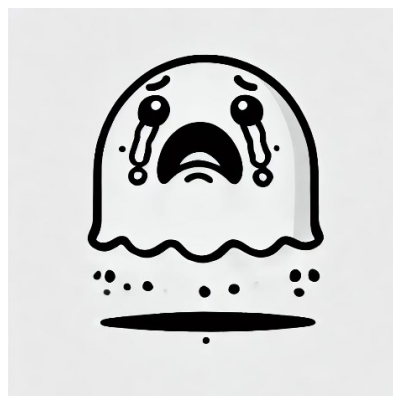
Pro kategorii tření jsou klíčovými charakteristikami, které jsme identifikovali v analýze, přítomnost vibranty /r/, glotály /h/, kontinuálních hlásek a zadního nezaokrouhleného vokálu /ɪ/. Původní slovo *harşş* bylo transformováno na *hurş*. Zachovali jsme zde glotální /h/ a vibrantu /r/, přičemž jsme vyměnili původní vokál za zadní nezaokrouhlený /ɪ/, aby tak více odpovídal výsledkům analýzy. Slovo *cirt* bylo přepracováno na *jirt*, kde jsme zachovali zadní nezaokrouhlený vokál a vyměnili exploziv /c/ za kontinuální hlásku /j/, která má indikovat plynulost výrazu. Ze slova *huurt* jsme vytvořili *şrh*, se zkrácenou samohláskou pro zachování stejné délky a glotálou na koci místo explozivy /t/. U slova *fırş* jsme úpravou *rışt*, chtěli vyzkoušet, co to udělá, když přesuneme vibrantu /r/ na začátek místo standardní pozice.

Pro kategorii úderu vyšla v analýze přítomnost exploziv a zadního otevřeného nezaokrouhleného vokálu /a/. Slovo *zıbank* jsme tak upravili na *pank*, kde jsme začátek slova nahradili jednoduchou explozivní hláskou /p/ a zachovali jsme zakončení s vokálem /a/. U slova *çap* jsme provedli minimální úpravu, nahrazením závěrečného /a/ za /o/, čímž vzniklo *çop*, které zachovává původní délku. Slovo *pat* bylo obdobně transformováno na *pot*, kde se rovněž změnil vokál na zadní nezaokrouhlený /o/. U slova *zban* jsme provedli výraznější úpravu na *gamp*, kde došlo zejména k přidání exploziv /g/ a /p/.

Vybraný jazykový materiál bylo následně nutné doplnit obrázky, aby byla zachována kombinace jazykové a obrazové složky, podobně jako tomu bylo u komiksových panelů, ze kterých byla původní slova excerpována. Obrázky pro náš experiment byly vytvořeny pomocí generativních nástrojů umělé inteligence, což nám umožnilo vygenerovat vizuální obsah přesně odpovídající potřebám našeho výzkumu. Tento přístup jsme zvolili, neboť nám poskytl jednotnost a konzistenci obrazové složky, přičemž byl finančně i časově poměrně nenáročný. Výsledné ilustrace plnily funkci analogickou původním komiksovým panelům, a sice zachovávaly vazbu na jazykový materiál a umožnily odvozování sémantických významů. Níže si ukážeme příklady vygenerovaných obrázků ke každému z významů.

Obrázek č. 11: Radost

Obrázek č. 12: Smutek

Obrázek č. 13: Tření

Obrázek č. 14: Úder

V rámci dotazníkového šetření jsme navrhli úkol, který kombinuje slova a obrázky spojené s emocemi a pohyby. Účastníci tohoto úkolu byli rozděleni do dvou skupin, přičemž každá skupina hodnotila jinou verzi podmínek. Úkol byl zaměřen na posouzení kongruence mezi slovy a obrázky reprezentujícími čtyři různé významové podkategorie: smutek, radost, tření a úder. Každý respondent viděl celkem 4 slova z každé významové podkategorie, a to tedy jak slova původní, tak i nově vytvořená. U každé kategorie byly dvě podmínky kongruentní (slovo s odpovídající scénou) a 2 nekongruentní (slovo s neodpovídající scénou). Odpovídající scéna představovala například slovo pro radost v kombinaci s radostným obrázkem, v nekongruentní podmínce tedy slovo pro radost v kombinaci se smutným obrázkem. Respondenti hodnotili celkem 16 scén, které kombinovaly různé kategorie emocí a pohybů, s tím, že posuzovali, jak se dané slovo hodí k obrázku.

Konkrétní zadání úkolu, které bylo respondentům předloženo v dotazníku, vypadalo následovně:

Kelime ve resim birbirine ne kadar iyi uyuyor?

pot

hiç uymuyor 1 2 3 4 5 uyuyor
 ○ ○ ○ ○ ○

Obrázek č. 15: Ukázka úkolu v rámci dotazníkového šetření

Jak je patrné z obrázku, respondenti dostali instrukci zhodnotit do jaké míry se podle nich hodí slovo k obrázku, a to s využitím škály o pěti hodnotách. 1 = *hiç uymuyor* – znamenalo to, že slovo a obrázek spolu na první pohled vůbec nesouviseli. 2 = *kismen uymuyor* – slovo a obrázek se jen částečně shodovaly, ale spojení nebylo pro respondenty dostatečně přesvědčivé, 3 = *ne uyuyor ne de uymuyor* znamenalo, že kombinace konkrétního slova a obrázku nevyvolávaly žádný silný pocit souladu ani nesouladu, 4 = *kismen uyuyor* – slovo a obrázek se do určité míry shodovaly, ale spojení nebylo dokonale přirozené. 5 = *uyuyor* znamenalo to, že slovo a obrázek se naprosto shodovaly a vytvářely zcela konzistentní významovou kombinaci. Škála byla respondentům vysvětlená v instrukcích, u jednotlivých položek pak byly popsány pouze její koncové body.

7.1 Distribuce a respondenti

Samotnému dotazníku předcházela úvodní text v turečtině, který poskytoval respondentům základní informace o výzkumu a jeho účelu. Respondenti byli také seznámeni s podobou jednotlivých úkolů a instrukcemi k jejich plnění. Respondentům bylo sděleno, že jejich účast v dotazníku je zcela dobrovolná a anonymní. Dále byli informováni, že odpovědi jsou založeny výhradně na osobním hodnocení, a že v rámci našeho dotazníku neexistují správné ani špatné odpovědi. Úvodní text také obsahoval kontakt pro další informace a možnost dozvědět se výsledky celého experimentu. Originál textu v turečtině je k nahlédnutí níže:

Merhabalar, Prag'daki Charles Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı alanında yaptığım çalışmalar çerçevesinde hazırladığım Türkçede Seçilmiş Yansımaların Tanımlanması ve Sınıflandırılması başlıklı yüksek lisans tezimin bir parçası olarak oluşturduğum aşağıdaki anketi doldurmanızı rica ediyorum. Araştırma, belirli durumlarda belirli yansımaların anlamları nelerdir sorusuna adanmıştır. "Yansımalar" terimi ile dildeki farklı sesleri temsil eden kelimeleri hayal edebilirsiniz. Yüksek lisans tezimde, çizgi roman edebiyatında yansımanın kullanımını araştırdığım için anketi doldururken size basit resimler eşlik edecek. Ankette toplam 16 resim bulunmaktadır. Göreviniz, listelenen kelimelerin her bir resimde tasvir edilen durumlara uyup uymadığını değerlendirmek olacaktır. Anket tamamen sizin kişisel değerlendirmenize göre doldurulmalıdır. Başka bir deyişle, yanlış veya doğru cevap yoktur – bu tamamen size bağlıdır. Anketi doldurmak gönüllülük esasına dayanmaktadır. Eğer istemiyorsanız, ankete katılmak zorunda değilsiniz. Anket tamamen anonimdir. Ankete kimin katıldığı hiçbir yerde belirtilmeyecektir. Anketle ilgileniyorsanız ve anketin tamamının sonuçlarını görmek istiyorsanız, lütfen sanitrakova.s@gmail.com adresinden benimle iletişime geçiniz. Araştırmama verdiğiniz katkılardan dolayı teşekkür ederim!

Po úvodním textu následoval formulář pro osobní údaje respondentů, které jsme považovali za potenciálně relevantními pro pozdější vyhodnocování výsledků. Respondenti byli požádáni o uvedení věku (*yaş*), pohlaví (*cinsiyet*) s možnostmi žena (*kadın*), muž (*erkek*), nebinární (*ikilik dışı*) či preferuji neuvádět (*açıklamamayı tercih ediyorum*). Dále nám respondenti poskytli jejich dosažený stupeň vzdělání (*eğitim*) s kategoriemi základní škola (*ilkokul*), střední škola (*ortaokul*), gymnázium či střední

odborná škola (*lise*) a vysoká škola (*üniversite*). Uvedli také svůj region původu (*memleket*) a odpovídali na otázku, zda čtou komiksy či nikoliv (*Çizgi roman okur musunuz?*).

Absolvování experimentu trvalo v závislosti na individuálním tempu procházení jednotlivých položek, přibližně 5 až 10 minut. Experiment byl vytvořen a spravován v on-line prostředí *PennController for Internet Based Experiments* (Zehr – Schwarz 2018). Finální podobu experimentu je možné nalézt na pod tímto odkazem: <https://farm.pcibex.net/r/CSFtnR/>. Na tomto serveru probíhal sběr dat v období od 19.8. do 2.9.2024. Odkaz na experiment byl distribuován prostřednictvím sociálních sítí mezi rodilé mluvčí turečtiny, a to zejména mezi turecké přátele a známé autorky této diplomové práce, kteří experiment šířili ještě dále mezi své kontakty. Odkaz byl sdílen také ve facebookové skupině *Çekya'daki Türkler / Turks in Czechia / Turci v Česku*.

7.3 Vyhodnocení

Experiment absolvovalo 173 respondentů. Každý z nich v rámci dotazníku hodnotil 16 scén, dohromady tak všichni respondenti udělili 2 768 známek. Dotazníkového šetření se zúčastnilo 90 žen a 78 mužů. 4 respondenti se identifikovali jako nebinární a 1 respondent zvolil možnost své pohlaví neuvádět. Respondenti dotazníkového šetření byli ve věkovém rozmezí od 17 do 62 let. Průměrný věk činil 36 let s poměrně širokým rozptylem, který vyjadřuje směrodatná odchylka 10,2. Z celkového počtu respondentů uvedlo 163 osob jako nejvyšší dosažené vzdělání univerzitní, zatímco zbývajících 10 respondentů mělo ukončené středoškolské vzdělání. Převážná většina respondentů dále uvedla, že není čtenářem komiksové literatury (107 ku 66). Zajímavé jsou také informace o původu respondentů, které shrnuje tabulka níže. Vedle počtu respondentů, kteří oblast původu blíže nespecifikovali a uvedli obecně Türkiye (40), je možné si povšimnout, že se nám povedlo sesbírat poměrně reprezentativní vzorek respondentů z různých regionů Turecka.

Memleket / původ	Počet respondentů
Türkiye ¹⁷	40
Çekya	1

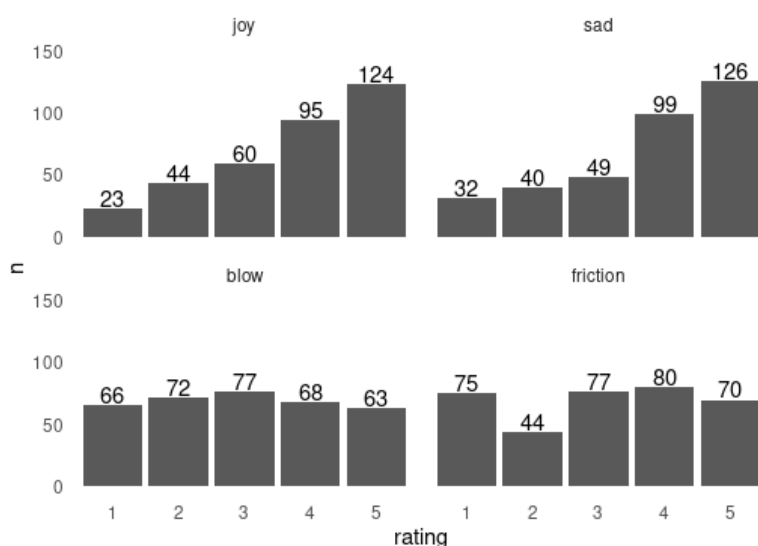
¹⁷ Kromě Tükiye se objevovaly také zápisy TR a Turkiye.

Adana	3
Adıyaman	1
Afyonkarahisar	1
Amasya	1
Ankara	24
Antalya	8
Artvin	1
Bitlis	1
Bolu	3
Burdur	1
Bursa	2
Çankırı	1
Çorum	3
Denizli	8
Diyarbakır	2
Edirne	1
Elazığ	1
Erzurum	1
Giresun	1
Hatay	2
Iğdır	1
İstanbul	27
İzmir	7
Kahramanmaraş	2
Kars	2
Kastamonu	2
Kuzey Kıbrıs	2
Konya	2
Kuşadası	1
Malatya	2
Manisa	1
Mersin	1
Nevşehir	1
Ordu	1
Prag	1
Rize	1
Sakarya	1
Samsun	1
Sinop	3
Tokat	1
Trabzon	3

Tabulka č.7: Přehled původu s počty respondentů

Jeden respondent omylem namísto původu uvedl univerzitu *Anadolu Üniversitesi*. Dále jeden respondent region původu nedopsal a odeslal pouze počáteční písmeno *A*. Většina respondentů pochází z Ankary (24), hlavního města Turecka, a z Istanbulu (27), největšího tureckého města. 2 respondenti uvedli, že pocházejí z České republiky, jeden z nich konkrétně z Prahy.

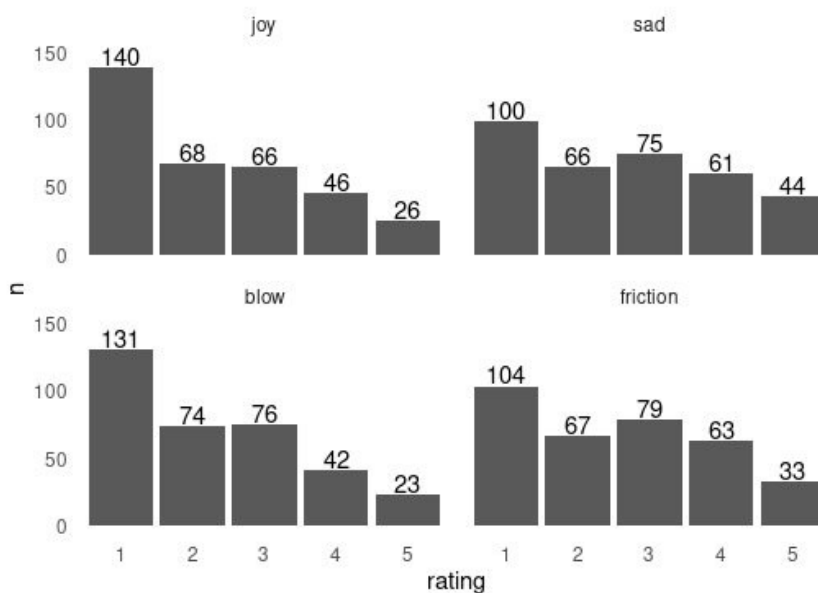
Níže si představíme výsledky hodnocení a dílčí závěry plynoucí z našeho dotazníkového šetření. Všechny obrazový materiál a výsledky dotazníku v podobě grafů jsou k dispozici pod následujícím odkazem: <https://osf.io/bf28g/>

Graf č. 7: Hodnocení významových kategorií v kongruentní podmínce

Graf zobrazuje na vodorovné ose *x* hodnocení respondentů na škále od 1 (zcela se nehodí) do 5 (zcela se hodí) pro čtyři významové kategorie: *joy* – radost, *sad* – smutek, *blow* – úder a *friction* – tření. Svislá osa *y* představuje počet, kolikrát byly jednotlivé známky uděleny. Z grafu je patrné, že u kategorií radosti a smutku byly udělovány převážně vysoké známky, 4 a 5, což naznačuje, že většina účastníků vnímala slovo s odpovídajícím obrázkem ve vzájemném souladu. Například u kategorie radost byl zvuk napodobující smích ve spojení s obrázkem, kde se postavička směje, vnímán jakožto velmi odpovídající. Nízké hodnocení, 1 a 2, bylo u radosti a smutku zanedbatelné, což potvrzuje, že kongruentní podmínka u významu emocí fungovala podle očekávání.

U úderu je rozložení udělených známek mnohem rovnoměrnější, což naznačuje, že respondenti neměli jednoznačnou tendenci hodnotit tuto kategorii jako zcela kongruentní podle očekávání. Tření bylo v kongruentní podmínce hodnoceno převážně známkami 3, 4 a 5, a to velmi vyrovnaně, což indikuje, že podkategorie tření byla vnímána spíše neutrálně. U podkategorie pohybu tak nebyla jasná tendence vnímat kombinaci slova a obrázku jako zcela odpovídající, na rozdíl od podkategorií emocí, radosti a smutku, kde dominantně převažovala vysoká hodnocení. Obecně lze říct, že kategorie emocí (radost a smutek) byla hodnocena v souladu s očekáváním, na rozdíl od kategorie pohybů (úder a tření). Kombinace s paralingvistickými citoslovci, která jsou spojená s emocemi, tak v kongruentní podmínce fungovala lépe než onomatopoeická citoslovce vyjadřující zvuky pohybu.

Graf č. 8: Hodnocení významových kategorií v nekongruentní podmínce

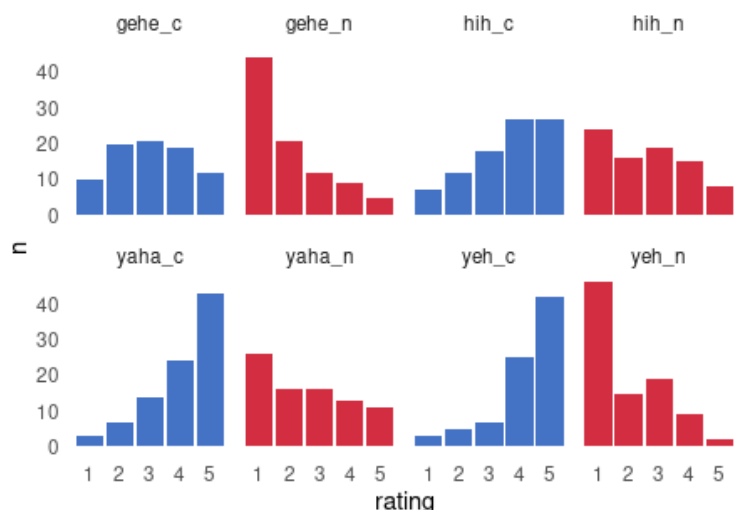
V nekongruentní podmínce kategorie radosti dominuje hodnocení 1, které bylo uděleno celkem 140krát. To značí, že respondenti jednoznačně rozpoznali nesoulad mezi slovem a obrázkem. U úderu také převažovala nízká hodnocení. Zvuk indikující úder spolu s obrázkem tření byl ohodnocen 131krát známkou 1, což znamená, že respondenti jasně identifikovali nesoulad mezi slovem a obrázkem. Zajímavé je, že pohyb v nekongruentní podmínce byl hodnocen dle očekávání, na rozdíl od podmínky

kongruentní. Úder byl tak pro respondenty snáze rozpoznatelný v okamžiku, kdy celkový obraz neodpovídal zvukové asociaci.

U tření byla hodnocení rozložena rovnoměrněji mezi všech 5 známek, přičemž mírný nárůst je patrný u nízkého hodnocení 1, které bylo uděleno 104krát. Tento výsledek naznačuje, že kategorie tření nebyla považována za jednoznačně nekongruentní, což odpovídá i výsledkům z kongruentní podmínky, kde také nebyla jasná preference. Smutek charakterizuje relativně ploché rozložení hodnocení, přičemž hodnocení 1 bylo nejčastější. Ostatní hodnocení byla rozložena více rovnoměrně, z čehož lze usuzovat, že respondenti považovali kombinaci slova a obrázku u smutku za méně jednoznačné a nebyly si tolik jistí jako u radosti a úderu.

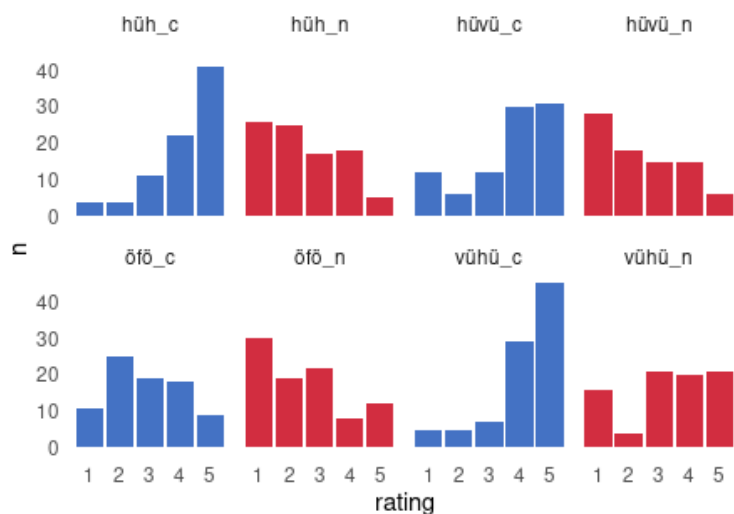
Radost tedy fungovala podle očekávání jak v kongruentní, tak v nekongruentní podmínce. U úderu byla tendence k rozpoznání nesouladu silnější v nekongruentní než v kongruentní podmínce, což naznačuje, že respondenti lépe identifikovali případ, kdy byl obraz odlišný od zvukové asociace. Naopak u kategorií tření a smutku byla rozpoznatelnost nesouladu méně jednoznačná, přičemž smutek vykazoval spíše neutrální hodnocení a tření mírný nárůst směrem k nízkým hodnotám.

Poté co jsme si představili hodnocení jednotlivých významů v obecném měřítku, ukážeme si také hodnocení jednotlivých slov. Na tomto grafu jednotlivé panely představují specifická slova, která byla hodnocena na základě souladu mezi zvukomalebným slovem a odpovídajícím obrázkem. Na vodorovné ose x se nachází hodnocení respondentů na škále od 1 (zcela se nehodí) do 5 (zcela se hodí) pro konkrétní slova z podkategorie radost v kongruentní (c) a nekongruentní podmínce (n). Svislá osa y představuje počet, kolikrát byly jednotlivé známky uděleny.

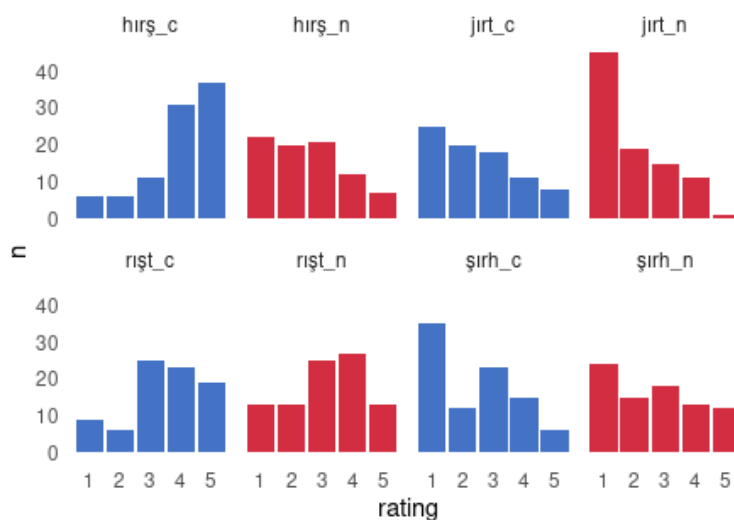
Graf č. 9: Hodnocení konkrétních slov ve významu radost

Interpretace jednotlivých slov ukazuje, že nově vytvořené slovo *gehe* bylo lépe rozpoznáno v nekongruentní podmínce, tedy když bylo v kombinaci se smutným obrázkem a očekáváním bylo, že lidé tento nesoulad identifikují. V kongruentní podmínce lidé spíše nevěděli, co si mají o tomto slově v kombinaci s radostným obrázkem myslet. Slovo *hih* bylo v obou podmínkách hodnoceno ve výsledku dle očekávání, tedy vysokými známkami v kongruentní a nízkými známkami v nekongruentní podmínce, avšak ne zcela jednoznačně. Na druhou stranu slova *yaha* a *yeh* napodobující radostné výkřiky vykazují jasnou tendenci k vysokým hodnocením, přičemž většina respondentů zvolila známku 5. To znamená, že tato slova byla snadno rozpoznána v souladu s odpovídajícími obrázky.

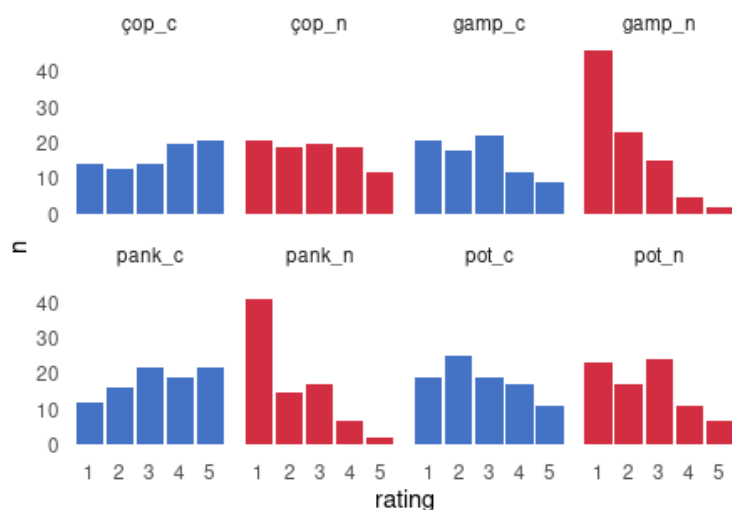
Graf č. 10: Hodnocení konkrétních slov ve významu smutek

Z grafu výše je patrné, že nově vytvořené slovo *hüh* bylo v kombinaci s odpovídajícím obrázkem hodnoceno dle očekávání v souladu. V nekongruentní podmínce, tedy s veselým obrázkem, nízká hodnocení sice převažovala, ale ne zcela jednoznačně, jak bychom si ideálně představovali. Nové *hüvü* vykazovalo jasnější tendenci v udělování odpovídajících známek v obou podmínkách. Hodnocení *öfö* působí poněkud rozpačitě v obou podmínkách. *Vühü* bylo hodnoceno dle očekávání nejvyššími známkami v kongruentní podmínce, v kombinaci s neodpovídajícím obrázkem však respondenti již v hodnocení tolik jasno neměli.

Graf č. 11: Hodnocení konkrétních slov ve významu tření

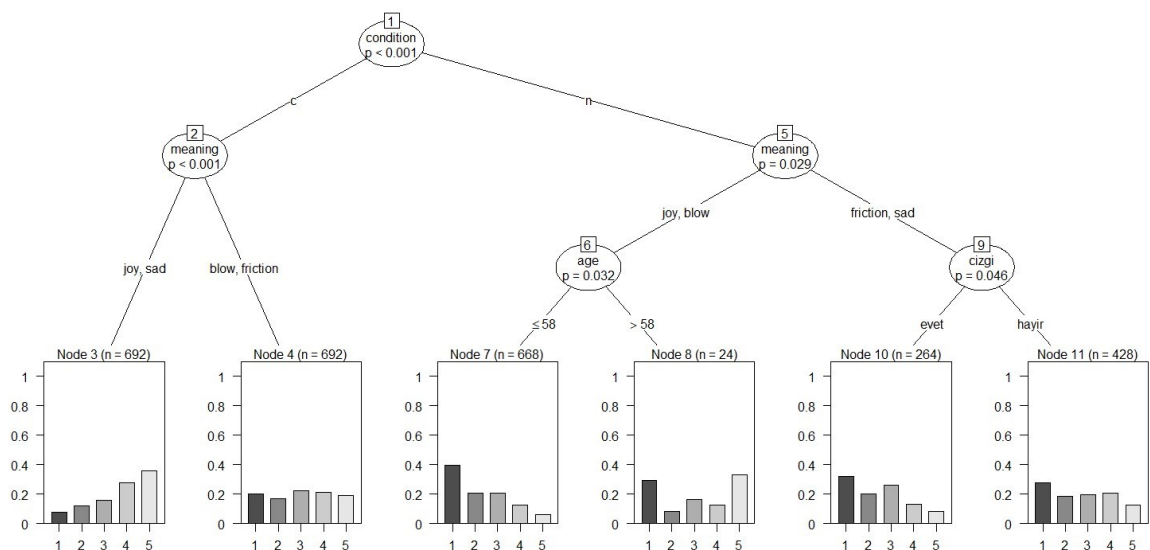
U slova *hirş* ve významu tření bylo zaznamenáno očekávané hodnocení v kongruentní podmínce, kdy většina respondentů hodnotila slovo v kombinaci s odpovídajícím obrázkem vysokými známkami 4 a 5. Naopak slova *jirt* a *řırh* ve významu tření vykazují odlišný vzorec hodnocení. Hodnocení jsou zde rozložena rovnoměrněji, což naznačuje, že respondenti tyto kombinace neidentifikovali jako zcela odpovídající. U slova *řırh* dokonce převažují nízká hodnocení 1 a 2 což může signalizovat, že nově vytvořené slovo podle odpovídajících fonologických charakteristik respondentům nic neříkalo, nebo že, vizuální podoba scény, která byla použita k jeho prezentaci, nebyla dostatečně asociována s významem tření. U slova *rıřt* je také patrné, že si lidé při hodnocení také nebyli úplně jistí.

Graf č. 12: Hodnocení konkrétních slov ve významu úder

Slova, která měla indikovat zvuk úderu, *çop* a *pot* mají relativně rovnoměrné rozložení hodnocení, v obou podmínkách, kdy jejich kombinace s odpovídajícími i neodpovídajícími obrázky nebyla jasná nebo jednoznačná. Slova *gamp* a *pank* spolehlivě získala vyšší hodnocení v rámci nekongruentní podmínky. Respondenti si tak byli v hodnocení jistější, objevovalo-li se slovo v neharmonickém kontextu.

Celkově lze vyvozovat, že slova z kategorie radost byla interpretována s větší jasností a kongruencí, zatímco slova z kategorie smutek častěji vykazovala nejistotu, zejména v nekongruentní podmínce. Vedle toho byla slova pro tření byla v kongruentní podmínce lépe rozpoznána než slova pro úder, která vykazovala jistější hodnocení pouze v nekongruentní podmínce.

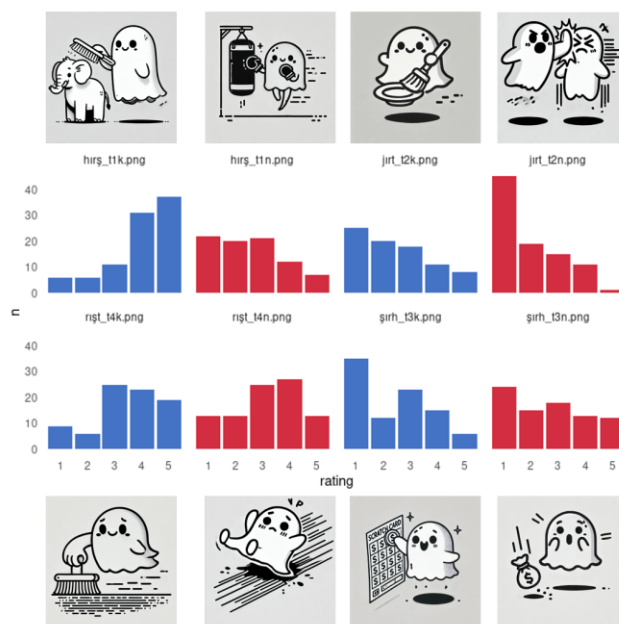
Graf č. 13: Proměnné věk a čtení komiksů v kongruentní a nekongruentní podmínce emoci a pohybu

Poslední graf zobrazuje poměrně zajímavé tendence v odpovědích respondentů, které se liší na základě jejich věku a dále podle toho, zda běžně čtou či nečtou komiksovou literaturu. Vodorovná osa x představuje hodnocení na škále od 1 (zcela se nehodí) do 5 (zcela se hodí). Svislá osa znázorňuje procentuální podíl proměnných v rámci udělovaných známek, kterými jsou: *meaning* – význam (*joy, sad* – smutek, radost a *blow, friction* – úder, tření), *age* – věk respondentů, *cizgi / çizgi* – četba komiksově literatury. Čísla u koncových uzlů představují počet dohromady udělených známek. U kongruentní podmínky (condition -> c) je vidět, že významy radost a smutek jsou hodnoceny poměrně jednoznačně. Respondenti dávali nejvíce hodnocení 4 a 5, harmonické spojení obrázku se slovem tak dokázali poměrně spolehlivě identifikovat. Z kongruentní podmínky je dále patrné, že u významů pohybu respondenti příliš nerozlišovali. Naopak v nekongruentní podmínce (condition -> n) je hodnocení o něco zajímavější, zde se totiž celkové výsledky nedělí na emoční *smutek* – *radost* a pohybové *úder* – *tření*, ale jsou promíchány na *radost* – *úder* a *tření* – *smutek*. U radosti a úderu existuje určitá tendence, kdy měli starší respondenti (58+) větší problémy s identifikováním nesouladu mezi obrázkem a slovem. Naopak mladší respondenti byli schopni lépe rozpoznat, kdy se obrázek a slovo k sobě nehodí. Přestože počet hodnocení respondentů starších 58 let je nízký, výsledky mohou být stále považovány za relevantní vzhledem k většímu zastoupení obecně mladších účastníků v rámci dotazníkového šetření. Nabízí se však tyto výsledky ověřit zapojením většího počtu starších respondentů.

U tření a smutku byla identifikována podskupina respondentů, kteří čtou komiksy a dávali méně vysokých známek v nekongruentní podmínce, hodnotili tak podle našeho očekávání v porovnání s respondenty, kteří komiksy nečtou. Je zde tedy patrný určitý vnořený efekt – to, jaká slova a obrázky k nim jsme vybrali, zřejmě v případě tření a smutku zafungovalo. Proč však spojení slova a obrázku nezafungovalo ve všech případech bude hlavním tématem nadcházející diskuze.

7.4 Diskuze

Výsledky dotazníkového šetření ukazují, že hodnocení slov vyjadřujících emoce bylo v souladu s očekáváním, na rozdíl od hodnocení slov napodobujících zvuky pohybů. Tření a úder nevychází z výsledků tak jednoznačně, jako bychom očekávali. Zejména u tření se nabízí otázka, proč byl tento význam pro respondenty tak těžko rozhodnutelný, přestože svou formou slova vyhovují tomu, co je v korpusových datech. Například nepůvodní slovo *jirt* bylo hodnoceno nejhůř z námi vymyšlených slov, což může být také tím, že obsahuje foném /j/, který se v turečtině obecně vyskytuje v přejímkách.

Graf č. 13: Kombinace slov tření a obrázků tření a úderu v nekongruentní podmínce

Další způsob, kterým lze uvažovat je, že nejspíše nezafungovala kombinace vygenerovaných obrázků s konkrétními slovy. Graf výše kromě hodnocení slov z kategorie tření v nekongruentní podmínce znázorňuje také střídavě obrázky použité pro tření a úder. Všechny obrázky byly vygenerovány

analogicky ke konkrétním obrázkům z původních komiksových panelů. Je například dost možné, že v porovnání s původním obrázkem není z vygenerovaného obrázku, kde postavička manipuluje se štětcem a talířem, dostatečně zřejmé, že se jedná o třecí pohyb při malování. V původním obrázku se jednalo konkrétně o tah perem.

Obrázek č. 16: Původní obrázek, @evdecatbasina

jirt

Obrázek č. 17: Nově vygenerovaný obrázek

Je také pravděpodobné, že původní spojení mezi jazykovou a obrazovou složkou, které je klíčové pro komiksový žánr, by fungovalo lépe. Oproti tomu jednoduché spojení obrázku se slovem umístěním pod obrázkem nemuselo působit dostatečně přesvědčivě.

S výsledky dotazníkového šetření souvisí výsledky analýzy, která naznačila potřebu zpřesnění kategorizace dat a většího zaměření na strukturu slov. Podrobnější analýza a forma dotazníku, která by navíc zahrnovala propracovanější obrázky, by mohla přinést přesnější a lepší výsledky dotazníkového šetření. Kombinace těchto přístupů by mohla umožnit lepší vyhodnocení vztahů mezi jednotlivými zvuky a významy.

Závěr

Tato diplomová práce se věnovala citoslovcím ztvárňujícím neязыkové zvukové podněty v turečtině. Práce se pokusila odpovědět na otázku, zda jsou určité fonologické rysy těchto typů slov asociovány s konkrétními sémantickými významy. V teoretickém úvodu byl nejprve čtenář seznámen s problematikou citoslovcí, jejich pojetím v jazykových systémech češtiny a turečtiny. Následně byl představen koncept zvukové ikoncity, na jehož bázi fungují vybraná citoslovce, která byla postupně na pozadí teoretického výkladu konkretizována na citoslovce onomatopoická a paralingvistická. Vzhledem k tomu, že data pro tento výzkum byla excerpována z komiksové literatury, byla přiblížena také role citoslovcí v tomto žánru.

V analytické části této práce byl popsán jazykový korpus, v jehož rámci jsme pro účely této práce sesbírali 1000 onomatopoických a paralingvistických výrazů. Ty jsme anotovali z hlediska původce zvuku (člověk, zvíře, předmět) a rozdělili jsme je do větších významových skupin (emoce, komunikace, pohyb, přírodní jevy, ruchy a hluky, zvířecí zvuky, zvuky přístroje, zvuky těla, zvuky vody, tekutin). Data byla nejprve roztržena obecně podle fonologických rysů na vokály a konsonanty a dále podle posunu jazyka a zaokrouhlenosti (vokály) a podle místa, způsobu artikulace a znělosti (konsonanty). Analýza byla provedena pomocí metody *conditional inference trees*, která nám umožnila identifikovat fonologické charakteristiky, jež jsou asociovány s konkrétními významovými kategoriemi.

Nejvýraznější asociační vzorce byly nalezeny u významů emocí (radost, smutek) a pohybů (tření, úder). Pro slova náležící do významové podkategorie radost vyšla výrazná přítomnost nezaokrouhlených vokálů, zatímco smutek spolu s negativními emocemi obecně vykazují vyšší zastoupení zaokrouhlených vokálů a labiálních konsonantů. Pro tření je charakteristická přítomnost kontinuálních hlásek a vibrant, pro úder jsou typické explozivní hlásky, což ve své podstatě koreluje s procesem a dynamikou těchto pohybů. Naše zjištění tak poukazují na možné univerzální vzorce propojující konkrétní hlásky se specifickými významy, přičemž navrhované zpřesnění kategorizace dat a větší zaměření se na strukturu slov by mohla přispět k přesnějším výsledkům budoucí analýzy.

Dotazníkového šetření, které jsme provedli za účelem ověření výsledků analýzy, se zúčastnilo 173 rodilých mluvčích turečtiny. Ti měli za úkol hodnotit přijatelnost kombinací obrázků vytvořených

analogicky k původním komiksovým panelům a původních analyzovaných či dle výsledků analýzy nově vytvořených slov v kongruentní a nekongruentní podmínce. Dotazníkové šetření odhalilo, že hodnocení emočních významů (radost, smutek) většinou odpovídalo našim očekáváním, zatímco pohybové významy (úder, tření) se vyznačovaly méně jednoznačnými hodnoceními. V přípravě budoucího dotazníku by tak bylo dobré spolu s aktualizovaným jazykovým materiálem dle přesnější analýzy zapracovat také na vizuální složce jednotlivých scén.

Pro budoucí výzkum by mohlo být také zajímavé zopakovat podobné dotazníkové šetření, avšak s využitím audio nahrávek namísto psaného textu. Tento přístup by lépe vystihl fonetické a prosodické charakteristiky zvukomalebných citoslovcí. Vedle rodilých mluvčích turečtiny by mohli být zapojeni také respondenti, kteří tento jazyk neovládají. Vzhledem k tomu, že se jedná o slova ikonická, i lidé bez znalosti turečtiny by jejich význam na základě jejich zvukové formy mohli do určité míry rozpoznat.

Seznam použité literatury

- AKYILDIZ, Ay Didem. 2017. Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi. In *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 57: 17-27.
- AMEKA, Felix. 1992. Interjections: the universal yet neglected part of speech. In: *Journal of Pragmatics*. 18(2-3): s. 101-118.
- ARBIB, M.A. – LIEBAL, K. – PIKA, S. 2008. Primate vocalization, gesture, and the evolution of human language. In *Curr Anthropol*, 49(6): 1053-63.
- BANGUOĞLU, Tahsin. 1990. Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇETİN, Betül – UZDU YILDIZ, Funda. 2021. Awareness of Turkish Discourse Markers: 'İşte'. In *International Journal of Eurasian Education and Culture*. 6(14): 2254-2289.
- COHN, Neil. 2013. Beyond word balloons and thought bubbles: The integration of text and image. In *Semiotica*. 2013(197): 35-63.
- CVRČEK, V. et al. 2010. *Mluvnice současné češtiny*. Praha: Karolinum.
- ĆWIEK, A., FUCHS, S., DRAXLER, C. et al. 2021. Novel vocalizations are understood across cultures. In *Scientific Reports*, 11(1), 10108.
- DINGEMANSE, Mark. (2024). Interjections at the Heart of Language. In *Annual Review of Linguistics*. 10: s. 257-277.
- DINGEMANSE, Mark. 2013. Ideophones and gesture in everyday speech. In *Gesture*. 13(2): 143-165.
- DINGEMANSE, Mark. 2018. Redrawing the margins of language: Lessons from research on ideophones. In *Glossa: a journal of general linguistics*, 3(1): 4. 1-30.
- EDISKUN, Haydar. 1963. Yeni Türk Dilbilgisi. İstanbul: Remzi Kitap Evi.
- ERGIN, Muharrem. 1972. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Minnetoğlu yay.
- ETZI, Roberta – SPENCE, Charles – ZAMPINI, Massimiliano – GALLACE, Alberto. 2015. When Sandpaper Is 'Kiki' and Satin Is 'Bouba': an Exploration of the Associations Between

- Words, Emotional States, and the Tactile Attributes of Everyday Materials. Multisensory Research. In *Multisensory Research* 28.
- FIDLER, Masako Ueda. 2014. *Onomatopoeia in Czech: A Conceptualization of Sound and Its Connections to Grammar and Discourse*. Indiana University: Slavica Publishers.
- FORCEVILLE, Charles – VEALE, Tony – FEYAERTS, Kurt. 2010. Balloonics: The Visuals of Balloons in Comics. In *The Rise and Reason of Comics and Graphic Literature: Critical Essays on the Form*. Jefferson: McFarland & Company Inc.
- GENCAN, Tahir Nejat. 1975. *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖKSEL, Aslı – KERSLAKE, Celia. 2004. *Turkish: A Comprehensive Grammar (Routledge Comprehensive Grammars)*. London: Routledge.
- GÜLENSOY, Tuncer. 1994. *Türkçe El Kitabı*. Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.
- HOTHORN, Torsten – ZEILEIS, Achim. 2015. partykit: A Modular Toolkit for Recursive Partytioning in R. In *Journal of Machine Learning Research*, 16: 3905-3909. <https://jmlr.org/papers/v16/hothorn15a.html>
- HOUSER, Nathan – KLOESEL, Christian (eds.). 1992. *The Essential Peirce, Volume 1: Selected Philosophical Writings (1867–1893)*. Indiana University Press.
- IMAI, Mutsumi — KITA, Sotaro (2014): The sound symbolism bootstrapping hypothesis for language acquisition and language evolution. In *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 369(1651).
- JEFFERSON, Gail. 1984. Notes on a systematic deployment of the acknowledgement tokens “Yeah” and “Mm Hm.” In *Paper in Linguistics*. 17(2): 197–216.
- JENDRASCHEK, Gerd. 2001. Semantic and structural properties of Turkish ideophones. In: *Turkic languages*, s. 88-103.
- KARLÍK, Petr et al. 2003. *Průruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakladatelství Lidové noviny.
- KELTNER, Dacher – Sauter, Disa – Tracy, Jessica – Cowen, Alan. 2019. Emotional Expression: Advances in Basic Emotion Theory. In *Journal of Nonverbal Behavior*, 43(2): 133–160.

- KLEŇHOVÁ, Eliška. 2011. Pojetí interjekcí v některých českých mluvnicích. In *Naše řeč*, 94(5): 242-255.
- KOMÁREK, M. et al. 2002. *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- KORKMAZ, Zeynep. 2009. *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORNFILT, J. 1997. *Turkish*. London: Routledge.
- KUČERA, Petr. 2014. *Podrobná gramatika turečtiny*. Brno: Lingea.
- LEVSHINA, Natalia. 2015. *How to do Linguistics with R. Data exploration and statistical analysis*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- LEWIS, G. L. 1967. *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- MACHEK, Václav. 1968. Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia.
- MALINOWSKI, Bronisław. 1923. The problem of meaning in primitive languages. In *The Meaning of Meaning*, s. 296–336. London: Kegan Paul.
- MCCLOUD, Scott. 1994. *Understanding Comics: The Invisible Art*. New York: William Morrow Paperbacks.
- MITHEN, Steven. 2024. *The Language Puzzle*. Londýn: Profile Books.
- MODRAK, Deborah. 2000. *Aristotle's Theory of Language and Meaning*. Cambridge University Press.
- NALBANTOĞLU, Hamza – HAZIR, Beyza Melis – DÖVENCIOĞLU Dicle N. 2024. Selectively manipulating softness perception of materials through sound symbolism. In *Frontiers in Psychology*. 14: 1-10.
- PERLMAN, M. (2017). Debunking two myths against vocal origins of language: Language is iconic and multimodal to the core. *Interaction Studies*, 18(3): 376–401.
- PERNISS, Pamela, THOMPSON, Robin, VIGLIOCCO, Gabriella. 2010. Iconicity as a General Property of Language: Evidence from Spoken and Signed Languages. In *Frontiers in Psychology*-1:227.

- POGACAR, Ruth – PLANT, Emily – ROSULEK, Laura – KOURIL, Michal. (2014). Sounds good: Phonetic sound patterns in top brand names. In *Marketing Letters*, 26(4): 549–563.
- RAMACHANDRAN, V. S. – HUBBARD, E. M. 2001. Synaesthesia—A window into perception, thought and language. In *Journal of Consciousness Studies*, 8(12), 3–34.
- REBER, Elisabeth. 2020. Interjektionen—an den Rändern der Sprache? In *An den Rändern der Sprache*, s. 39–65. Berlin: Peter Lang.
- SAPIR, Edward. 1929. A study in phonetic symbolism. In *Journal of Experimental Psychology*, 12(3): 225–239.
- SARI, Isa. (2023). Dil İkonikliği, Yansıma Sözcükler ve Türkçenin Sözcük Bağılamında Dilde Görsel İkoniklik. In *Türkbilig*, 46:31-42.
- SAUSSURE, Ferdinand de. 1996. *Kurs obecné lingvistiky*. Přeložil František Čermák. Praha: Academia.
- SCHAAIK, Gerjan van. 2020. *The Oxford Turkish Grammar*. Oxford University Press.
- VONDRÁČEK, M. 1998. Cíťoslovce a částice – hranice slovního druhu. In *Naše řeč*. 81: 29–37.
- WIERZBICKA, Anna. 1992. The semantics of interjection. In: *Journal of Pragmatics*. 18(2–3): s. 159–192.
- WINTER, B. - SÓSKUTHY, M. – PERLMAN, M. et al. 2022. Trilled /r/ is associated with roughness, linking sound and touch across spoken languages. In *Scientific Reports*, 12, 1035.
- WISSEMAN, Heinz. 1954. *Untersuchungen zur Onomatopoiie. I. Teil. Die Sprachpsychologischen Versuche*. Heidelberg: Carl Winter.
- ZLATEV, Jordan – WACEWICZ, Sławomir – ZYWICZYNSKI, Przemyslaw – WEIJER, – Joost van de. 2017. Multimodal-first or pantomime-first? Communicating events through pantomime with and without vocalization. In *Interaction Studies*, 18(3): 465–488.
- ZÜLFİKAR, Hamza. 1995. *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*. Ankara: TDK Yay.

Internetové zdroje

- JÍLKOVÁ, Lucie. 2024. Prozódie diskurzních markerů (v běžném rozhovoru) https://www.researchgate.net/publication/382564158_Prozodie_diskurznich_markeru_v_beznem_rozhovoru [28.11.2024]
- NOVOTNÁ, Renata – KARLÍKOVÁ, Helena. 2017. Zvukomalba. In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/ZVUKOMALBA> [20.11.2024]
- OSOLSOBĚ, Klára. 2017. Citoslovce. In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/CITOSLOVCE> [16.11.2024]
- NEKULA, Marek. 2017. Částice. In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/ČÁSTICE> [14.12.2024]
- yansımali kelime. In *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> [14.11.2024]
- ünlem. In *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/> [14.11.2024]
- FIDLER, Masako Ueda. 2017. Ikonicitá. In *CzechEncy—Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/IKONICITA> [14.11.2024]
- IMAI, Mutsumi – AKITA, Kimi. 2024. Sound Symbolism. In *The Open Encyclopedia of Cognitive Science*. <https://oecs.mit.edu/pub/in0y7zea/release/1> [15.12.2024]
- LESAGE, Jakob. Is there a phonologically or morphosyntactically definable class of ideophones that includes ideophones depicting imagery beyond sound? <https://grambank.clld.org/parameters/GB296#2/21.0/151.7> [15.12.2024]
- Uğur Gürsoy. In *Vikipedi: Özgür Ansiklopedi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/U%C4%9Fur_G%C3%BCrsoy [15.12.2024]
- R Core Team. 2024. R: A Language and Environment for Statistical Computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/> [21.12.2024]
- ZEHR, Jérémy – SCHWARZ, Florian. 2018. *PennController for Internet Based Experiments (IBEX)*. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/MD832> [21.12.2024]

Externí příloha

Všechny přílohy této práce se nacházejí v externím úložišti provozovaném v *The Open Science Framework (OSF)* pod následujícím odkazem: <https://osf.io/bf28g/files/>

Jsou zde k nalezení podklady k:

- Analýze, které obsahují anotaci jazykového korpusu a prezentace komiksových panelů excerpovaných z jednotlivých instagramových profilů. Dále se zde nacházejí výsledky analýzy v podobě excelového dokumentu (*konsonanty i vokály kategorie průměr*) a grafů.
- Dotazníku, které obsahují použitý obrázkový materiál a výsledky dotazníkového šetření v podobě grafů.

Dotazník je k nahlédnutí pod tímto odkazem: <https://farm.pcibex.net/r/CSFtnR/>